

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

ОДБОР ЗА ОНОМАСТИКУ

ОНОМАТОЛОШКИ ПРИЛОЗИ

X

Примљено на V скупу Одељења језика и књижевности, од 6. децембра 1988. године, на основу реферата проф. др Милице Грковић, академика Павла Ивића, др Александра Ломе, проф. др Велимира Михајловића, проф. др Драгољуба Петровића, др Мата Пижурице, дописног члана Митра Пешикана и проф. др Љиљане Црепајац

У р е ђ и в а ч к и о д б о р

академик Павле Ивић, академик Фанула Папазоглу, дописни члан Митар Пешикан
и професор др Љиљана Црепајац

Г л а в н и у р е д н и к

ПАВЛЕ ИВИЋ

Б Е О Г Р А Д

1 9 8 9

АЛЕКСАНДАР ЛОМА

ТОПОНОМАСТИКА И АРХЕОЛОГИЈА

— АНТИЧКИ ЛОКАЛИТЕТИ КОД ПЉЕВАЉА
И ПРИЈЕПОЉА И МОГУЋИ ПРЕДСЛОВЕНСКИ
ОСТАЦИ У ТАМОШЊОЈ ТОПОНИМИЈИ —

УВОД

Комини код Пљеваља и Коловрат код Пријепоља су свакако два најбогатија римска налазишта у источном делу античке Далмације. На оба места ископаване су углавном некрополе, тако да је у налазима веома значајан удео епиграфских споменика; из тих натписа дознајемо имена многих житеља двају места, али, нажалост, ни један не даје пуно име насеља. Са локације код Пљеваља имамо скраћен помен *tin(isirium) S.*, који би се могао односити на тамошње античко насеље, али ниједна до сада предложена допуна овога топонима није опште прихваћена.¹ Утолико је већи изазов за топономастичара могућност, да се у словенској топонимији двају места открију супстратни остаци као одраз постојања значајних античких насебина које су претходиле данашњим Пљевљима и Пријепољу.

На први поглед можемо се разочарати у својим очекивањима, јер не само да имена данашњих места, *Пљевља* и *Пријепоље*, звуче сасвим словенски, него ни у топонимском микроконтексту двају локалитета не налазимо ништа што би било траг античких насеља која су ту пре више од хиљаду и по година цветала уз оближње руднике. Пљеваљски локалитет се у локалном говору не зове *Комине*, како се то махом пише, већ *Комини*, што је, очито, множина од назива *комин* „огњиште, димњак“²; реч је латинског порекла: <*caminus*, али као апелатив у јужно-

¹ В. Miroslava Mirković, *Iz istorije Polimlja u rimsko doba*, Godišnjak ANUBiH XIV, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 12, Sarajevo 1975, стр. 95—108, са старијом литературом; за Коловрат ул. још Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović, *Die antike Nekropole in Kolovrat*, Archaeologia Iugoslavica XX/XXI, Beograd 1980/81, стр. 103—7.

² Речник САНУ s.v.

словенским говорима,³ док је као топоним на датом месту свакако познија словенска творба,⁴ настала можда стога, што су надземни остаци римског насеља подсећали наше претке на димњаке (од опеке?), као што су у коловратском локалитету *Дворине* видели рушевине *дворова*. Комини су на ушћу *Везичница*⁵ (од *везика* „бели брест“⁶ = *вез*, рус. *вяз* итд.⁷) у *Ђехојинцу* (стсрп. **Ђѡхѡјина*).⁸ *Коловрати* („водени вртлог“)⁹ је на ушћу *Сељашница* (<**Сељашниѡца* **Сељан’ска рѡка*¹⁰ у *Лим*: овај последњи хидроним свакако спада у супстрат,¹¹ али се његово порекло сагледава у знатно ширем историјско-географском контексту и не стоји у непосредној вези са античким насељем на Коловрату.

Ако већ не желимо да се олако предамо, преостаје нам двоје: да помно осмотримо шири топономски контекст обају локалитета, а то значи подручја двају данашњих насеља, Пљеваља и Пријепоља, са њиховом ближом околином, тражећи неки супстратни (микрo)топоним, али и да изнова размотримо два, наизглед чисто словенска, макротопонима, *Пљевља* и *Пријепоље*, који би се по своме значају и по својој старини понајпре могли надовезивати на дословенски супстрат;

³ Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I—IV, Zagreb 1971—74, II стр. 133.

⁴ Место *Комине* бележи већ турски попис 1475/7. (А. С. Aličić, *prir.: Poimetični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Monumenta Turcica II 3, Sarajevo 1985, стр. 324 са нап. 1167, уп. стр. 363.

⁵ П. Мркоњић (псеудоним А. Пејатовића), *Средње Полиме и Пошарје*, Српски етнографски зборник 4, Насеља српских земаља 1, Београд 1902, стр. 242. А. Evans, *Antiquarian Researches in Illyricum* III, Westminster 1885, стр. 29 пише *Vežeznica*. Данас се поред *Везичница* чује и *Везишница*, *Везиришница*, *Везиришница* (Записи др Драга Ђупића, које нам је љубазно саопштио из своје још необјављене грађе). Последња два облика очито су изврнути народном етимологијом према *везир*.

⁶ Речник САНУ s.v. Уп. име села *Везичево* у Г. Млави (М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, II стр. 1022.

⁷ Уп. Skok, *Et. rječn.* III стр. 583.

⁸ П. Ивић у *Историја српскога народа* I, Београд 1981, стр. 640. Ова етимологија је несумњива; о њеним историјским импликацијама в. ниже. Раније се помишљало да је име несрпско (Мркоњић, *op.cit.* стр. 254, 343), адстрат сашких рудара (од нем. *Zeche*): М. Павловић у *Годишњак Филозофског факултета V*, Нови Сад 1960, стр. 125; то тумачење прихватају А. Исаковић, *Рјечник старе рударске терминологије*, Геолошки гласник 14, Сарајево 1970. и И. Бојановски, *Godišnjak ANUBiH XXV*, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 23, Sarajevo 1987, стр. 97, 100. Уп. још Д. Ђупић, *Несловенски елементи у неким хидронимима у Црној Гори*, Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije, Posebna izdanja ANUBiH LXX, Odeljenje društvenih nauka 13, Sarajevo 1985, стр. 92 и дискусију П. Ивића на стр. 149.

⁹ Уп. О. Н. Трубачев (ред.), *Этимологический словарь славянских языков* 10, Москва 1983, стр. 149.

¹⁰ Сељани су село у горњем току речнице. За тип *-ишница* > *-ишница* уп. најраније И. Дуриданов, *Език и литература XIX* 3, София 1964, стр. 37—60. Аличић међутим у попису 1475/7. чита *Сељачница* (*op.cit.* стр. ???).

¹¹ Разне супстратне етимологије износи Д. Ђупић, *Из хидронимије Лима*, Четрta jugoslovenska onomastična konferenca — Zbornik referatov, Ljubljana 1981, стр. 42—43. Највероватнија остаје Миклошичева, коју прихвата Skok, *Et. rječn.* II стр. 303.

искуство је, наиме, да се од Словена рано преузета туђа имена јављају у таквом гласовном облику, и често тако преосмишљена, да звуче сасвим словенски.

Пљевља

Топоним *Пљевља* n.pl. (gen. *Пљевља*),¹² поред тог званичног облика, који је прихваћен и у књижевном језику,¹³ чује се још и као *Плѣвља* n.pl. и у једнини средњег рода као *Плѣвље* или *Плѣвље*.¹⁴ Почетком овог века А. Пејатовић (П. Мркоњић) забележио је два народна тумачења имена, одбацивши прво и приклонивши се другом: „По причању једних, Пљевље је засновао некакав Осман паша дошав из Плевне из Бугарске, па је слично имену Плевне ово место прозвао Пљевље. Но свакако је овој причи мање веровати. По другом истинитијем тумачењу: где је данас варош, биле су пљеваре — пљевља манастира Св. Тројице, те је отуда дошло и име вароши“.¹⁵ Док је објашњење о преносу из Бугарске у турско доба искључено већ тиме, што се топоним помиње још 1431. (в. доле), народна етимологија која *Пљевље* објашњава као *пљевара* „зграда за плеву“ прерасла је у научну ауторитетом Петра Скока који у свом етимолошком речнику s.v. *пљѣва* пише: „Pridjev па -j toponim *Pljěvlje* . . . Toponim је nastao od manastirskih pljevara“.¹⁶ На први поглед, та етимологија је сасвим убедљива, јер се топоним изводи из истоветног му апелатива који је забележен на датом терену; наиме, Мркоњић—Пејатовић на другом месту, описујући помоћне зграде у сеоским домаћинствима средњег Полимља и Потарја наводи уз назив *пљевара* за малу, каткад од прућа оплетену колибицу где се оставља плева, и синоним *пљевље*.¹⁷ Могло би, додуше, бунити да једно знатно насеље понесе име по једном тако незнатном објекту, или групи њих, но тај приговор лако је одстранити једном блиском паралелом: *Прибој* на Лиму, који се помиње од друге пол. XV века¹⁸, носи име које у говору овог подручја означава ограду сличну тору, у коју се затварају говеда.¹⁹ Као што је *Прибој* млађе насеље у близини древног манастира Светог Николе Дабарског, тако би и место Пљевље и његово име били познијег постања у односу на оближњи манастир (*Врху*)*брзница*.

Све није, међутим, тако јасно и недвосмислено, како изгледа. Најпре, апелатив *пљевље* стоји под сумњом да је као варијанта шире

¹² *Рјечник JAZU* s.v.

¹³ Уп. А. Пецо у Наш језик XI (1961) св. 7—10, стр. 246—8.

¹⁴ Уп. Јелена Шаулић у Јужнословенски филолог XXV (1961/62), стр. 398 и д.

¹⁵ Мркоњић, *op.cit.* стр. 301.

¹⁶ Skok II стр. 691.

¹⁷ *Op.cit.* стр. 291.

¹⁸ Уп. Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1982, стр. 184.

¹⁹ Мркоњић, *op.cit.* стр. 291—2.

распрострањеног назива *Њевара* изнађен управо ради објашњења сазвучног имена *Пљевље*, и да га Мркоњић—Пејатовић можда и није чуо ван те народне етимологије, премда не треба искључити да је реч из ње под утицајем макротопонима *Пљевље*, *Пљевља* продрла у свакодневни говор шире околине.^{19a} Паралелу за такво нешто пружао би нам назив трлице за лан у српском Подрињу *мачва*,²⁰ изведен очито од глагола који исказује радњу која се трлицом обавља: *махаџи* > *маџи* или *мајаџи*,²¹ али у завршетку саображен хорониму *Мачва* (вер. **маха-ча* > **мача* > *мачва*), при чему име области има сасвим друкчију етимологију.²²

На другом месту, ваља се поново позабавити питањем, да ли је старији назив за Пљевља, до XV века, био *Брезница*. На ту претпоставку дошао је први Константин Јиречек, идентификовавши место *Брезница* из једног дубровачког писма прве половине XV века са потоњим Пљевљима, за чије је данашње име располагао само једном путописном потврдом с краја истог столећа.²³ Јиречекову претпоставку историчари су узимали као утврђену чињеницу,²⁴ све док 1940. М. Динић није указао да, с једне стране, *Брезница* долази као име жупе средином XV в., а с друге стране се од прве половине столећа јавља топоним *Пљевље* у књигама Дубровачког архива, тако да би два имена била синхрона и примењивала се на различите објекте: једно на област, друго на место у њој.²⁵ Петнаест година доцније, пишући о раној прошлости Пљевља по дубровачким изворима, Б. Храбак се вратио на Јиречекови гледиште, да су *Пљевља* и *Брезница* исто место.²⁶ При таквој несагласности, престаје нам да сами изнова претресемо све расположиве помене имена Брезница, не бисмо ли успели да тачније одредимо његову десигнацију, која представља срж проблема, јер је за топоним *Пљевља* јасно да се односи на данашњу варош.

^{19a} Љубазношћу директора Института за српскохрватски језик САНУ др Драга Ђупића, проверио сам у узбученој грађи за *Речник САНУ* да назив *Њевље* за плевару бележи само Мркоњић на наведеним местима. У значењу колектива „плева“ има екавски облик *Њевље*, али и *Њевње*, при чему међусобни однос та два облика није јасан.

²⁰ *Речник САНУ* s.v.

²¹ *Id. ib.*

²² Ранији облик топонима је *Мачева*, вероватно од личног имена *Мач*, које је потврђено у средњем веку код Чеха. Подробније на другом месту.

²³ К. Јиречек, *Трговачки џуџеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, стр. 287.

²⁴ Уп. нпр. П. Шобајић у *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* III стр. 497.

²⁵ М. Динић, *Земље херцеза Светигога Саве*, Глас САНУ 182 (1940) стр. 151—257, прештампано у исти, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, стр. 178—269, стр. 200—201.

²⁶ Б. Храбак, *Прошлости Пљевља по дубровачким документима до почетка XVII столећа*, Историјски записи год. VIII, књ. XI, св. 1/2, Цетиње 1955, стр. 1—38, стр. 7—8.

Два су помена где би се *Брезница* могла схватити као насељено место: један из 1430, на који се позива Јиречек, у инструкцији дубровачким посланицима Амурату II, где се Брезница помиње упоредо са Пријепољем: *in Bresnize over a Pripoglie*;²⁷ други, који је обелоданио Храбак, у истој серији и књизи Дубровачког архива, где су најранији подаци о Пљевљима: ту је за неког Радосава Радичевића назначено да је *de Briesnize*.²⁸ Ако се у овом другом случају и може претпоставити, да је писар према српскоме из *Брѣзнице* написао реч у српском генитиву јединине, први облик *in Bresnize* паралелан номинативу *Pripoglie* недвосмислено сведочи да је топоним имао множински облик: *Брѣзнице*, тако да се он према имену реке у једнини односи управо као и м е ж у п е, уп. однос *Моравица*, река, изворница Западне Мораве, према стрп. *Моравице*, жупа у сливу те реке, затим *Сјеница* : *Сѣнице* итд.²⁹ Дакле, у оба случаја у којима се чинило да топоним означава одређено насеље, његов облик у множини указује, с обзиром на старосрпску праксу творбе хоронима плурализацијом хидронима, да је посреди ипак обласно име, тако да ова два помена не треба одвајати од других, где име додуше стоји у једнини, али је из контекста јасно да се ради о жупи. Има их и из ранијег и из доцнијег времена. Најранији је још из 1296: *in contrata que dicitur Bresniça*.³⁰ Преостала два су у повељи арагонско-напуљског краља Алфонса III херцегу Стјепану Вукчићу из 1444, коју је до сада најбоље коментарисао М. Динић.³¹ Име тврђаве *Cocangu in Brisinica* он тумачи као „Кукањ у жупи Брезница“: тврђава се налазила над Бехотином, десетак km низводно од Пљеваља.³² Помиње се и у турско доба, када је била средиште нахије.³³ Додајмо да *Brisiniza* не мора бити једнина, већ може предавати стрп. локатив множине (*в*) *Брѣзница(х)*, као што у овој италијанској верзији повеље имена многих жупа бивају предата са сраслим срп. предлогом *в*, *у=V* и у локативу, нпр. *Nouo vluzi*=Нови у Луци, *Bioschi Vbiloy*=Биоски у Бџлој, *Osstraviza Vbistrizi*=Островица у Бистрици итд.³⁴ Други помен исте жупе у овој повељи сасвим је искварен, мада нема сумње да је

²⁷ Јиречек I.c.

²⁸ Храбак, *op.cit.* стр. 8.

²⁹ Уп. Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сѣарина српских*, репринт Београд 1975, II стр. 89 и III стр. 266; Брѣзнице Жичке повеље као да су биле жупа под Жељином у којој се налазило село Брезна, које и данас под тим именом постоји, уп. СЕЗБ LVI, Насеља 30, Београд 1948, стр. 247 и 325—8. На Атласу средњовековне Србије у издању Историјског института САН из 1957, пробни лист V — Пећ, жупа око Пљеваља уписана је као *Брѣзнице*.

³⁰ Гр. Чремошник, *Канцелариски и нојтариски сѣиси 1278—1301*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Одељење 3, Серија 3, св. 1, Београд 1932, бр. 402 на стр. 158. У Г. А. Шкриванић, *Именик географских назива средњовековне Зете*, Титоград 1959, стр. 45 стоји погрешно *Bresniça*.

³¹ Рад наведен у нап. 25.

³² Id. стр. 200, уп. СЕЗБ 4, стр. 300.

³³ Šabanović, *Bos. pašaluk*, стр. 138.

³⁴ Динић, *op.cit.* стр. 223, 232, 248.

реч о њој: *Ravanscha Vbrisinio* = *castrum Rabenzky* повеље из 1448. Динић убедљиво чита као *Равански* и доводи у везу са селом *Раван* северно од Пљеваља, на побрђу које дели воде Лиму и Ђехотини.³⁵ Коначно, Пејатовић—Мркоњић наводи место из, тада још необјављеног, Врхобрезничког летописа, где је реч очито о реци. Податак гласи, да су Турци разбили херцег Степана 1452. „оу Херцеговини на рѣцѣ Брѣзници“³⁶. Пејатовића ту буни што се не помиње варош Пљевља, с обзиром на то, да речица Брезница, извирући код Светотројичког манастира, већим делом свог тока тече кроз Пљевља и у њима се улива у Ђехотину; он је одатле закључио, да пљеваљска варош тада још није ни постојала,³⁶ јер није знао за две деценије раније дубровачке помене Пљеваља: нас тај изостанак помена пљеваљске вароши у вези са бојем на Брезници упућује на други закључак, наиме, да та Брезница не може бити данашња речица тог имена, него неки већи водоток у околини на који се оно тада протезало. Ако се подсетимо да се 1444. Кукањ на Ђехотини, на знатној удаљености низводно од Пљеваља и ушћа данашње Брезнице, лоцира у брезничку жупу, остаје сасвим мало сумње да је Брѣзница старо име за доњи ток Ђехотине ниже пљеваљског поља, узете заједно са данашњом Брезницом као својим изворишним делом.

Историјат имена реке, десне притоке Дрине у горњем току, *Ђехотина* (*Ђеотина*, *Ђојина*) не противи се таквој претпоставци. Оно се, колико знам, најраније помиње у два записа из 1598, који манастир Дубочицу лоцирају *въ подкрилије планини Корена, на рѣцѣ Ђехотине*³⁷: реч је о горњем, изворишном делу Ђехотине, узводно од Пљеваљског поља, у којем она мења основни смер тока са севера на запад, тако да је одатле и од ушћа водом богате Брезнице³⁸ некад заиста могла бити сматрана другом реком. Не тврдимо, разуме се, да се крајем XVI века име *Ђехотина*³⁹ није већ односило на читав данашњи ток Ђехотине. Треба, међутим, имати у виду још једну околност. Хидроним Ђехотина има јасну етимологију: то је првобитно **Ђвхотина рѣка*, названа тако по неком човеку Ђвхоти.⁴⁰ Правило је, да се имена река изведена од имена људи примењују испрва на мање водотокове, тј. горње токове већих река — око којих је таква личност могла имати свој посед или област на управу — па су се поједина доцније, током времена могла протегнути низводно, потискујући раније хидрониме.⁴¹ Тако би и у

³⁵ Id. стр. 241.

³⁶ Мркоњић, *op.cit.* стр. 301.

³⁷ Љ. Стојановић, *Сѣтари срѣпски записи и најѣписи* (ЗН) I 892°, уп. 889°: на рѣцѣ Ђехотине (!?). *Ђехотине* на карти Coronelli-ја из 1678. (Bojanovski, *op.cit.* стр. 112).

³⁸ Уп. Мркоњић, *op.cit.* стр. 245.

³⁹ Тако најпре можемо транскрибовати горе наведени запис са Ө-.

⁴⁰ В. напред У в о д са нап. 8. Додајмо да је антропоним прасловенски, што сведочи польски топоним *Ciechocino*, у XIV—XVII-в. *Cziechozin* и сл. (*Nazwy miast Pomorza Gdańskiego, Wrocław* etc. 1978, стр. 120—121).

⁴¹ У дискусији наведеној у нап. 8 П. Ивић помишља да се уз **Ђвхотина* првобитно могло подразумевати *лука* или *долина*, па се затим назив предела крај реке

овом случају описно назвање *Брвзница*, приличније реци величине Њехотине, било потиснуто присвојним значењем *Твхојина*, с тим да су оба имена дуже време могла коезистирати у примени на исту воду. Занимљиво је да се, по топографској карти, изворишни део Њехотине зове *Тјешен*,⁴² јер се у том хидрониму крије опет један антропоним од основе *ѡвх-*; чак би се име **Твхојина* могло узети за хипокористик од *Твшен* или *Уѡвшен*,⁴³ па би оба имена река носила по истој личности. Са друге стране, име села у доњем току Њехотине *Војѡина* присвојни је придев женског рода (према ст срп. *вѡсь* „село“) од **Војѡа*,⁴⁴ што је скраћено од *Војѡвх*,⁴⁵ дакле опет у сливу ове реке срећемо један антропоним са *ѡвх-*. Како су епоними река и села свакако били старосрпска властела, стиче се утисак да су имена са *ѡвх-* била својеврстан „амблем“ неке властеоске породице која је у давна времена владала тим крајевима. Притом нам долази у сећање једна епизода старе српске историје, коју излаже Поп Дукљанин: почетком X века, када је угарски великаш Киш провалио са војском у српску земљу, „краљ“ Часлав га је дочекао у жуци Дрини и ту су Срби тако потукли непријатеље, да је по „цвиљењу“ Угара место прозвано *Цвилин*; самог Киша убио је и главу му одсекао неки младић, коме је Часлав за награду дао дринску жупанију.⁴⁶ Иза различитих облика у којима је предато име тог младића

пренео на саму реку. Ми радије као алтернативу значењу „река“ узимамо „жупа“, из доле изнетих разлога.

⁴² Секција Пљевља 3.

⁴³ Друго име боље је потврђено, најраније у Дечанској хрисовуљи (М. Грковић, *Речник имена Бањског, Дечанског и Призренског властелинства у XIV веку*, Београд 1986, стр. 184), затим као *Уѡвјешен* у првом издању Вукова Рјечника, и посредно кроз презиме властеоске породице 8твшеновиќ (Даничић III стр. 395). Име *Твшен* није директно потврђено. Претпоставља се у придеву на *-јѡ* као присвојном члану синтагме *Твшенъ дољуњ* (Брач, 1184: Р. Šimunović, *Istočnojadranska toponimija*, Split 1986, стр. 122), као и у презимену (ојкониму?) *Тешеновићи* из Колашина, забележеном у Девичком поменику из XVIII в. (Гл. Елезовић, *Речник косовско-меѡхојског дијалекта* II, Српски дијалектолошки зборник 4, Београд 1935, стр. 318); занимљиво је да се горњи ток Њехотине рачунао у област Колашин. По облику, хидроним је најпре могао бити присвојни придев на *-јѡ*: **Твшењ*, с. *ѡѡѡок*, са *-њ* > *-н* услед губљења палаталне промене: лок. **у Твшењи* > у *Тјешену*; локативом или акузативом може се објаснити и евентуална декомпозиција у *Уѡвјешен(у)* = у *Тјешен(у)*, где би **У-* било схваћено као предлог.

⁴⁴ Уп. *Војѡинац*, потес у селу Рошцима под Кабларом: Гласник СУД ХLI, Београд 1875, стр. 150.

⁴⁵ Ст срп. Воитѡх в. Грковић, *op.cit.* стр. 59.

⁴⁶ *Лейѡис ѡѡа Дукљанина*, уред. Ф. Шишић, Посебна издања СКА LXVII, Филозофски и филолошки списи књ. 18, Београд/Загреб 1928, стр. 316. У тексту стоји: „in loco qui Civedino dicitur“, што се према смислу у којем Дукљанин тумачи име поправља у *Civellino* (id. ib., нап. 31). У Светоарханђелској хрисовуљи помиње се ороним *Цвилин* јужно од Призрена, данас *Цвилен*: в. М. Пешикан у Ономат. Прил. VII (1986) стр. 45. Шума *Цвилин* има у горњој Неретви (топогр. карта секц. Гацко 1 доле лево). Формално се поклапа чеш. топоним *Cvilín*, име старе тврђаве, нем. Lobenstein, које се оцењује као нејасно (L. Hošák/R. Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* I, Praha 1970, стр. 149). У вези са сх. *цвилейи* тешко да је: чешки та реч гласи *kvileti*.

стоји ван сумње старосрпски антропоним *Тѣхомил*.⁴⁷ Како је место *Цвилин* на десној обали Дрине према Устиколини, и само мало ниже од ушћа Ђехотине у Фоци,⁴⁸ и како је жупа Дрина и доцније обухватала горњи ток Дрине,⁴⁹ тешко је одолети претпоставци, да је **Тѣхоша* у називу **Тѣхойшина рѣка* или хипокористик самог имена дринског жупана *Тѣхомил*, или име неког од његових потомака и наследника, од којих је, по предању, поникла и сама лоза Немањића.⁵⁰ У том случају би појава хидронима **Тѣхойшина* падала у X—XII век, премда је раније име *Брѣзница* могло у упоредној или разграниченој употреби трајати све до турског времена. Занимљиво је, да се десна притока Ђехотине у Пљевљима, данашња *Брезница*, у најранијим поменима манастира Св. Тројице из XVI века зове *Врхубрѣзница*.⁵¹ Тај назив, који се преноси и на место Светотројичког манастира⁵² и на сам манастир,⁵³ јасно сведочи, да је та речица испрва сматрана само изворишним делом првобитне Брезнице, тј. данашње Ђехотине у току испод Пљеваља, и да смо у праву кад сматрамо да се летописни помен о поразу херцега Стјепана од Турака не односи на данашњу речицу Брезницу. *Врху-брѣзница* садржи као први члан предлошки локатив *врху* именице (по старој у-промени) *врх* (стсл. *врѣхъ*, *врѣхоу*),⁵⁴ у значењу „горњи ток, извор реке Брѣзнице“.⁵⁵ Од 1595. кроз цео XVII век влада облик имена *Врхубрѣзница*,⁵⁶ изокренут према најчешћем типу сх. сложеница са везивним вокалом -о-. Сто година после његове појаве започиње нови процес: његова декомпозиција. Год. 1695. ман. Св. Тројице лоциран је *врѣхъ реке Брѣзнице*,⁵⁷ а 1743. *оу врѣхъ рѣке Брѣзнице* (sic)!.⁵⁸ Овај други пример за „Rückbildung“ јасно показује како је стари назив речице

⁴⁷ Дукљанин *Тусомил*; Орбин *Tichomil* (Шишић, *op.cit.* стр. 315 са нап. 29, 316—7, 320—1; хрватска редакција и Марулићев латински превод те редакције имају *Tehomil*, Марулић једном и *Tehotio* (id. стр. 408—10); српски летописац Техомил што Даничић III стр. 341 нормализује у Тѣхомил.

⁴⁸ Уп. Шкриванић, *Именик . . . Зење*, стр. 107.

⁴⁹ В. Ст. Новаковић, Гласник СУД XLVII (1876) стр. 125. Везивање за овог Тѣхомила Шахбеског града на Романији, чије се име у једној турској исправи из 1471/2. може читати *Тихомир* (М. Хацијахић, *Тихомир кронике јопа Дукљанина — хисторијска личности?*, Годишњак Друштва историчара БиХ XVII (1966/67) стр. 397—418) суочава се са језичким и историјско-географским неизвесностима.

⁵⁰ Уп. С. Ђирковић у *Ист. срп. народа* I стр. 167, нап. 21. Занимљиво је да на то (наводно) име Немањина оца у српском летопису указује поводом Ивићевог објашњења хидронима *Ђехошина* Д. Ђупић, *Несловенски елементи . . .* стр. 92, нап. 47, не упуштајући се у историјске импликације.

⁵¹ Близь рекѣ Врѣхубрѣзнице ЗН I 492° из 1537, уп. 1436° из 1647.

⁵² ЗН I 497° из 1540.

⁵³ *Id.* III 5622° из 1576.

⁵⁴ Уп. Skok III стр. 624.

⁵⁵ Уп. облик вѣ местѣ Врѣхубосѣньноу рѣкомемь Сараѣвоу, ЗН I 427° из 1516, према уобичајеним облицима топонима *Врѣхосна*, *Врѣхосање* (крајем XIII в. *Verbohenie*, *Uerbosenyhe*: Чремошник, *op.cit.* 410° и 441°).

⁵⁶ ЗН I 865°, 1249°, 1361°, 1404°, 1405°, 1436°, 1447°, 1448°, 1466°.

⁵⁷ *Id.* 1999°.

⁵⁸ *Id.* II 2858°.

Врху-брѣзница > *Врхо-брѣзница* декомпонован у *Врхо-Брѣзница* или чак *Врх-Обрѣзница*, да би се тако изведен назив *Брезница* коначно усталио за речницу до ушћа, док се у средњем веку Брѣзницом, видели смо, свакако звала доња Ђехотина од утока Врхубрѣзнице. Тако имамо из 1771. и 1822. записе како је пресушило *врело рѣкѣ Брезнице*,⁵⁹ односно *врело Брезница*,⁶⁰ где је реч о извору код манастира.

Што се тиче старине самог Светотројичког манастира, историјска знања којима о њему располажемо не потврђују легенду да би он био старији од вароши Пљеваља. Доста бројни старосрпски записи из овога манастира који га помињу почињу са годином 1537,⁶¹ и по правилу га лоцирају „близу“ или „код места Пљев(а)ља“ (в. ниже), за које, уосталом, знамо да је постојало под тим називом најмање сто година раније. Да је, додуше, на том месту постојао манастир и пре изградње данашње цркве трудом монаха Висариона, његова брата Саве и сина Нићифора,⁶² осим најранијег српског помена из 1537, за који не знамо да ли тој градњи непосредно претходи или следи, сведочио би једино, ако је тачно датиран, један турски документ из 1473,⁶³ но то је још увек знатно позније од 1430, када се први пут помиње Пљевље. Треба оставити могућност да манастир вуче порекло из предтурског времена,⁶⁴ но знатно старија је могла бити Светоилинска црква у Греву, с ону страну Ђехотине, на јужном ободу Пљеваљског поља.⁶⁵

Можемо на основу ових екскурса закључити следеће:

— Брезница није старији назив места Пљеваља, већ у једнини старо име Ђехотине у току од Пљеваља, а у једнини и у множини име жупе око те реке.

— Легенда да су Пљевља постала на месту плевар манастира Св. Тројице не налази потврду у историјским подацима.

Овим сазнањима донекле је поколебано, премда не искључено, мишљење да је *Пљевље*, *Пљевља* релативно млад назив и по пореклу микротопоним у значењу „плевар, плеваре“. У сваком случају, чини се оправдано приступити поновном разматрању овог топонима са језичке тачке гледишта. Притом, као и увек, треба поћи од историјских записа имена. Они, колико знам, до сада нису сабрани на једном месту. Једино

⁵⁹ *Id.* 3366°.

⁶⁰ *Id.* 4023°.

⁶¹ В. нап. 51.

⁶² ЗН II 524°.

⁶³ Храбак, *op.cit.* стр. 28—29.

⁶⁴ Ср. Петковић, *Манасџир Света Тројица код Пљеваља*, Београд 1974, стр. 14 указује на то да је турски закон допуштао да се обнове само оне цркве, које су већ постојале за владе Мехмеда II Освајача (1451—1481), и да су Срби тешко могли изиграти ту одредбу на месту тако близу нахијског средишта Пљеваља; штавише, он на стр. 23 у архитектонским облицима цркве види напор градитеља да се прилагоди димензијама основе раније цркве (јер Турци нису допуштали зидање веће грађевине него што је била).

⁶⁵ О тој цркви в. ниже.

је Б. Храбак, допуњујући М. Динића,⁶⁶ исцрпно навео и коментарисао облике у којима дубровачки писари XV—XVI века предају овај топоним. Ј. Шаулић, покушавајући да на основу историјских помена одреди исправан облик имена, за чудо није користила ни ту богату Храбакову грађу, ни ону из Стојановићевог зборника старих српских записа и натписа, где се Пљевља често помињу, већ, изузев Дукљаниново име жупе *Pleva*, које, наравно, нема везе са Пљевљима већ је *Плџва* > *Плива*,⁶⁷ даје махом новије облике XVIII—XX века.⁶⁸ Почињући од дубровачких записа, као најранијих, наводимо их по Храбаку. Разноликост савремених облика топонима среће се још у XV—XVI веку; облик на *-e* знатно је чешћи од (множинског?) облика на *-a*; што се тиче основног јата, који стоји ван сумње, јавља се са све три замене, дакле и са икавском, која нема покриће у савременом изговору; но стара Херцеговина је била подручје додира и мешања екавских, ијекавских и икавских говора, што се можда најбоље да илустровати Динићевим судом о словенским предлошцима трију повеља херцегу Стјепану у италијанској (из 1444.) и латинским верзијама (из 1448. и 1454.): први би био икавски, други екавски, трећи ијекавски.⁶⁹ Тако дубровачки писари пишу *Plevglie* (најчешће), *Plevlie*, *Plevuglie* = *Плевље*; *Plievglie*, *Plievigle*, *Plievuglie*, *Plieviglie* = *Плевље*; *Plivglie*, *Plilie* = **Пливље*, са *-a* *Plevglia*, *Plevaglia* = *Плевља*, *Plivaglia* = **Пливља*.⁷⁰ Наведене графичке углавном су исправна и очекивана предаја српских облика латинским писмом; вокал *-i-*, *-u-* или *-a-* који се у неким записима јавља између *v* и *l* пореклом је из генитива множине *Плџв'љ* > *Плџвал* или из придева *илџв'љски* > *илџвалски*. Осим тога се, међутим, јављају и облици какви доцније нису забележени: *Plevgne*, *Plevignane* (етник) = **Плевње*, **Плевњане*; *Plevie*, *Plievie*, *Plyevie*, *Plevia*, *Plievia* = **Плевје*, **Пљевје*, **Плевја*, **Пљевја*; *Pleve*, *Pglieve*, *Plieva* = **Плеве*, **Пљеве*, **Пљева*;⁷¹ за (*de*) *splevglie* Храбак мисли да је ту грешком прилепљен српски предлог *s*, поредећи 1560. *s Plevie*;⁷² коначно, има несумњивих писарских погрешака, као *Plivania*, *Plevve*.⁷³ Из друге пол XV века располажемо турским поменима; за најранији, из 1469, Шабановић не даје транскрипцију;⁷⁴ запис из 1475/7. Аличих транскрибује *Pileva*.⁷⁵

⁶⁶ Динић, *op.cit.* стр. 201, нап. 89 наводи четири дубровачка помена Пљеваља из 1431—41, примећујући да их још има.

⁶⁷ *Лейолис иона Дукљанина* погл. XXIX, стр. 324 Шишићевог издања, уп. Шишић на стр. 448.

⁶⁸ Ј. Шаулић, *Поглед на историјски развој назива Плевље и Пљевље (Плевља и Пљевља)*, Јужнословенски филолог XXV (1961/62) стр. 399—403.

⁶⁹ Динић, *op.cit.* стр. 179—180.

⁷⁰ Храбак, *op.cit.* стр. 6.

⁷¹ *Id.ib.*

⁷² *Id.* стр. 21.

⁷³ *Id.* стр. 5.

⁷⁴ *Op.cit.* стр. 138.

⁷⁵ *Op.cit.* стр. 165.

Иначе је турски назив места Ташлица „Каменица“.⁷⁶ Arnold von Harff у свом путопису из 1496/9. бележи *Pleuta*; један млетачки путописац пола века доцније *Plevie*⁷⁷; карта из 1678. *Pleufglia*^{77a} Српски помени почињу са 1516. и доста су чести, захваљујући преписивачкој и књижевној делатности калуђера Св. Тројице. Они показују већу уједначеност облика него страни записи топонима у XV веку. Преовлађује множински облик *Пљевља* или *Плевља*, потврђен најчешће у генитиву множине, махом у склопу формуле „код“ или „близу места П.“, којом се одређује положај врхобрезничког манастира: *Плеваль* (1516),⁷⁸ *Плѣваль* (1543, 1579),⁷⁹ *Плѣвал* (1545),⁸⁰ *Плѣваль* (1595),⁸¹ *Плѣвль* (1633, 1651),⁸² *Плѣвль* (1646),⁸³ *Плѣв'ль* (1666),⁸⁴ *Плеваль* (XVI—XVII в.),⁸⁵ *Плевала* (1695),⁸⁶ *Плѣваля* (1769),⁸⁷ *Плевель* (око 1800.),⁸⁸ *Плѣвала* (1822).⁸⁹ Од падежа множине бележи се још локатив: (*ѿри*) *Плевлахъ* (XVIII в.),⁹⁰ у *Плѣлма* (sic! 1853)⁹¹ и номинатив *Плѣвля* (око 1700.).⁹² Када у поменутој формули „близ мѣста“ следи „Пљевља, Плевља“, остаје недоумица, да ли је то генитив једнине или неvezано наведен номинатив множине: *Плѣвля* (1642, 1649),⁹³ *Плевља* (1651, 1743).⁹⁴ Новаковић у регистру за српске поменике има искључиво јединински облик средњег рода: *Плевле*, *Плевле*, *Плѣвле*.⁹⁵ Нејасно је 1534. *месѿи* (?) *Плевле*;⁹⁶ позно 1802: *Плевль*⁹⁷. Осим тога, у целом временском распону од XVI до XIX в. потврђен је облик једнине женског рода, који се данас не чује: *Плевља*, *Пљевља* f., тако 1595: *близ мес(ѿа) Плевле*

⁷⁶ Šabanović, l.c.

⁷⁷ Јиречек l.c.; Benedetto Ramberti, *Delle Cose de Turchi*, Venezia 1541, стр. 6 (по Evans, *op.cit.* стр. 25, nap.).

^{77a} Војановски, *op.cit.* стр. 112.

⁷⁸ ЗН I 427°.

⁷⁹ *Id.* 533°, 743°.

⁸⁰ *Id.* 526°.

⁸¹ *Id.* 865°.

⁸² *Id.* 1249°.

⁸³ *Id.* 1404°.

⁸⁴ *Id.* III 5666°.

⁸⁵ *Id.* II 4273°.

⁸⁶ *Id.* I 1999°.

⁸⁷ *Id.* II 3341°.

⁸⁸ *Id.* 4573°.

⁸⁹ *Id.* 4023°.

⁹⁰ *Id.* 4447°.

⁹¹ *Id.* 4143°.

⁹² Шаулић, *op.cit.* стр. 401.

⁹³ ЗН I 1361°, 1436°.

⁹⁴ *Id.* I 1473°, II 2858°.

⁹⁵ Ст. Новаковић, *Српски њоменици XV—XVIII века*, Гласник СУД XLII (1872) стр. 142.

⁹⁶ ЗН I 490°.

⁹⁷ *Id.* III 5502°.

и Чајнице⁹⁸ (по генитиву Чајнице⁹⁹ види се да је и Плевле ту ген. једине женског рода); 1737: близ Пљвљб;¹⁰⁰ можда 1784: (у) њодложенио Плевле¹⁰¹ (очекује се генитив); 1853: у Плевлю (дође).¹⁰² Јекавских облика, у које убрајамо оне са лѣ=ље, има 15 према 14 екавских; и једни и други јављају се у свим столећима бележења топонима.^{102a}

Три су од XV в. поуздано утврђена историјска облика: Пљвље п., Пљвља п.рл. и Пљвља ф. (уп. горе наведено *s-plevylie*).¹⁰³ За међусобни приоритет ових облика и уопште за етимологију топонима од великог је значаја питање, да ли се облик Пљвље своди на *Plěvље или на *Plěvје. У првом случају, тај облик средњег рода би био првобитан, као изведеница на -вје, од које је плурализацијом настала варијанта *Plěvља п.рл., а од ње сингуларизацијом *Plěvља ф. У другом случају, *Plěv-је, *Plěv-ја п.рл. и *Plěv-ја ф. могли би се посматрати као паралелна и међусобно неусловљена придевска образовања суфиксом -јв, који је ту претпостављао Скок, од основе plěv- (<*pelv-?). На први поглед, дубровачки записи облика Plevie, Plevie, Plevie, Plevia, Plevia, од којих се први јавља до средине XVI в., подударјајући се са савременим му записом Млечанина Рамбертија, сведоче у корист *-вје, јер је старо јотовање вј>вљ било давно извршено пре XV века, док је тада ново јотовање првобитне групе *вј, након испадања слабог полугласа у њој, било управо у току, те нас не би чудило да се поред (ново) јотованих облика као Пљвље у XV/XVI в. још јављају старији нејотовани као Плевје<*Plěvје. Уп. у турском попису Херцеговине из 1475/7. облике Засливје, данас Засливље, село код Коњица,¹⁰⁴ Сливје, али и Сливља, дан. Сливља, село у Гацку,¹⁰⁵ Задубје, али и Задубље, село у нахији Кукањ¹⁰⁶ (*za-sliv-вје или *solvivје; *za-drb-вје), дакле дублете са извршеним и неизвршеним новим јотовањем у речима на *-вје у другој половини XV века, док се изведенице придевским -јв доследно пишу у облику који је резултат старог јотовања, нпр. Велимље¹⁰⁷ <*Velim-је. Но опет не би требало бити категоричан у суду, да је Пљвље <*Plěvје, а не од *Plěvје. Горе наведене дублете настале током XV века у процесу

⁹⁸ *Id.* I 875°.

⁹⁹ Уп. за облик Чајница од Чајнице 1475 у дубровачком запису: *Choza e Zaniza* =Хоча (Фоча) и Ча(ј)ница (Шкриванић, *op.cit.* стр. 108), 1749: у Чајници (ЗН I 2795°).

¹⁰⁰ ЗН II 2705°.

¹⁰¹ *Id.* 3548°.

¹⁰² *Id.* III 5534°.

^{102a} То не оправдава гледиште А. Пеца *l.c.*, да би екавски облик био новијег порекла, настао под утицајем источне екавштине.

¹⁰³ За дубровачке записе на -а уосталом не можемо знати, да ли су множина средњег или јединина женског рода.

¹⁰⁴ Аличкић, *op.cit.* стр. 353 са нап. 1216.

¹⁰⁵ *Id.* стр. 210 (-је); 476, 525 (-ља).

¹⁰⁶ *Id.* стр. 14, 15, 228, 561 (-је), уп. и 325 (Долње Задубје, нах. Дубштица); са -ље стр. 581.

¹⁰⁷ *Id.* стр. 66, 71, 73.

новог јотовања могле су дејством аналогije изазвати обратна колебања у облику старих придева на *-јь*: *Пљвѣље* > *Пљвје* према *Сливѣље* < *Сливје*, *Дубље* < *Дубје*, тим пре што су код топонима *Плевље*/*Пљевље* постојали дисимилаторни услови; облици дубровачких записа као *Пљевње*, *Пљеве*, ако су заиста постојали у изговору, могли су настати најпре дисимилацијом *љ—љ* > *љ—њ* или *љ—Ø* — каква допушта и *љ—љ* > *љ—ј* у *Пљевје* > *Пљевље*. Стога се чини разумно да при свом етимолошком разматрању узмемо у обзир обе реконструкције: **Plěvje* и **Plěvje*.

Облик на *-је* је као колектив, насупротив Скоку, вероватнији од придева на *-је* ако се топоним изводи од *ѿлѣва*. Но остаје ограда да за такву етимологију нема правих морфолошких и семантичких паралела. Назвања као *Пљевљача*, махала у околини Сарајева,¹⁰⁸ *Пљеваце*, заселак села Брњице у сливу Праче под Гласинцем¹⁰⁹ чине се секундарна у односу на топоним *Пљевља*, изведена од његових етника: *Пљевљак*, *Пљевљаци* или *Пљевалци*,¹¹⁰ као траг досељавања из пљеваљског краја; име села или заселка *Пљева* на левој обали Лима између Бијелог Поља и Бродарева¹¹¹ било би необично својим неизведеним обликом, да је од *ѿлѣва*; о њему ћемо говорити ниже. Наравно, може се очекивати да је апелатив *ѿлѣва* нашао одраза у топонимији, првенствено кроз микротопониме,¹¹² али нам се (макро) топоним *Пљевља*, на основу напред изнетих истраживања, чини исувише стар и значајан, да бисмо га тумачили плеварама, осим у смислу евентуалног народно-етимолошког преображаја. Закључимо, да словенска етимологија овог топонима од *ѿлѣва* остаје као могућа, али се не намеће нити искључује друге могућности тумачења, па ни његово супстратно порекло.

Најпре размислимо шта је чинило основни семантички моменат код именовања Пљеваља, другим речима, која је основна карактеристика положаја ове вароши. То су, свакако, Пљеваљско поље, највеће и најдубље поље на висоравни између Таре и Лима, важно за привреду

¹⁰⁸ *Rječnik JAZU s.v.*

¹⁰⁹ По топогр. карти, секц. Сарајево 2, доле десно.

¹¹⁰ *Пљеваце* би, међутим, могао бити и деминутив од назива за зграду *ѿлѣвље*: **ѿлѣвалце* (?), в. горе.

¹¹¹ По топогр. карти, секц. Пљевља 4.

¹¹² VI. Šmilauer, *Přiručka slovanské toponomastiky*, Praha 1970, даје на стр. 141 s.v. *pelva* 1) Spreu(blättchen); 2) Stroh као примере словенских топонима од тог апелатива углавном придевска образовања на *-ънъ*: буг. *Плевен*, словач. *Plevník*, чеш. *Plevnice*, пољ. *Plewna*. Изузетак су, поред сх. *Плевље*, још мак. *Плевишије*, назвање изведено од основе глагола *ѿлевиии* суфиксом *-ишије* за место радње, ако није ојконим од презимена истоветан сх. топониму *Плевићи* (Хрватска, *Rječnik JAZU s.v.*) и Πλαβίτζη у Грчкој, које Vasmer тумачи као **Plěvica*, али се дати облик пре може довести у везу са *plaviti*, уп. сх. *Плав*. Тако у кругу словенских топонима од **pelva* > сх. *ѿлѣва* имена *Пљевља* и *Пљева* у морфолошком погледу остају усамљена. Облик *Пљевње* неких дубровачких записа, *Плевна* код Харфа (в. горе), тешко да у односу на остале облике топонима може бити првобитан; пре је, како смо то претпоставили, дисимилан, или преосмишљен према придеву *ѿлев(а)н*.

и саобраћај ширег околног подручја,¹¹³ и знатна река која кроз то поље тече, данашња Ђехотина. Место је, дакле, могло назив понети најпре по том пољу или по тој реци.

Словенски облик средњег рода на *-ње* може одражавати супстратну *i*-основу, као што је *Albi-s*, античко име реке Лабе—Елбе, дало чеш. *Labe* п.,¹¹⁴ име места на тој речи *Vrchlabí* < **(врххѣ)labъје*.¹¹⁵ Тако би, формално узевши, **Plěvъје*, такође уз ликвидну метатезу, могло настављати један предсловенски праоблик **Pelvi-s*. У латинском језику има истозвучна реч *pelvis* као назив за врсту посуде (умиваоник, здела, котао).¹¹⁶ Смемо ли помишљати на латинско назвање Пљеваљског поља као „котлине“? У недостатку потврде за метафоричну топографску примену ове речи, која се није очувала у романским језицима,¹¹⁷ мора се према овој етимологији остати крајње резервисан.

Друга и примамљивија могућност супстратног порекла за топоним *Пљевља* јесте веза са именом места (првобитно реке?) у античкој Далмацији *Pelva*, потврђеним у *Itinerarium Antonini* 269,5 (позни III в.) и кроз (допуњен) етник *Pjelv(ensium)* на натпису из Шарића код Јајца, очуваним у словенском облику са ликвидном метатезом као име реке и некадашње старохрватске жупе: у Порфиригенита Пλέβα,¹¹⁸ у Дукљанина *Pleva*¹¹⁹ (у тим облицима одражава се још незамењен јат), данас икавски *Плѣва*, ијекавски *Пљѣва*.¹²⁰ Ни истозвучно име села у средњем Полимљу, *Пљева*, за које, наравно, није потврђен антички облик, из горе наведених разлога не чини се словенско. Узима се да је *Pelva* првобитно назив реке, данашње Пливе, или језера на њој код Јајца.¹²¹

¹¹³ Мркоњић, *op.cit.* стр. 244—5. Уп. Evans, *op.cit.* стр. 25: „This plain is the only large open space to be found in the mountains for two days' journey on either side”.

¹¹⁴ A. Profous, *Místní jména v Čechach* II, Praha 1949, стр. 472—3.

¹¹⁵ *Id.* IV (1957, са J. Svoboda) стр. 631—2. Узгред, као што на *Лабѣ* има стари град *Vrchlabí*, тако је у Србији на *Лабу*, реци чије очито несловенско име није потврђено пре доласка Словена, било у средњем веку место *Врхлабје* (Даничић I стр. 162 изводи из потврђеног локатива оу Врхълаби номинатив Врхълабъ, што не стоји). Случајна подударност, или везани пренос двају имена са севера на југ?

¹¹⁶ Ch. T. Lewis/Ch. Short, *A Latin Dictionary* s.v.; K. E. Georges, *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch* II s.v.

¹¹⁷ Према W. Meyer—Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1935.

¹¹⁸ A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier* I—II, Wien 1957—59, I стр. 263.

¹¹⁹ В. горе нап. 67.

¹²⁰ M. Budimir, *Pliva*, *Onomastica jugoslavica* 1 (1969) стр. 22.

¹²¹ Итинерар смешта Пелву отприлике у дан. Ливањско поље, али се то због натписа и данашњег хидронима *Плива* сматра грешком. Мауер, *op.cit.* II стр. 90, следећи Tomaschek-у, објашњава илир. **pelva* као „језеро”, од ие. корена **pel-* „блед, сив”, који има своју примену у хидронимији, док Будимир, *op.cit.* стр. 23 указује на горе поменуто лат. *pelvis*, за које помишља да је могло бити позајмљено из неког илирског говора у Италији. Алтернатива, коју он поставља, да би се лат. *pelvis* преко **pelovis* сводило на исту ие. реч као стинд. *pālavi-* „врста посуде” не налази потврду у Мајрхоферовом суду да је санскритска реч релативно млађег порекла (М. Мауер

И село *Плева* лежи на једној речици или потоку, левој притоци Лима, коју топографска карта не именује.¹²² Да ли је **Pelva* могло бити античко име Техотине? У том случају, од словенског облика хидронима *Plēva* био би изведен придев у средњем роду **Plēv-je > Плевље* према речи *поље*, у значењу „поље око реке Плѣве“.¹²³ Множина *Плѣвља* (*села*) означавала би скуп насеља у том пољу. Када се издвојило једно, плевваљска варош око данашње Брезнице, настала је синтагма у једнини *мѣсто Плѣвље*, вишеструко потврђена у старим српским записима, в. горе.¹²⁴ Коначно, заборавом старог хидронима **Плѣва* придевски облик у женском роду према *рѣка*: *Плѣвља* могао се примењивати и на саму реку; у најмању руку, веза са предлогом *с* у дубровачком запису *s-plevylie = с Плевље*, иза које Храбак слуги значење поља, пре би се, због женског рода, могла схватити „с (реке) Плевље“.

Могућа веза имена места *Плевља* са античким топонимом *Pelva* има једну импликацију, о којој ће бити речи на крају овог прилога. Но најпре да размотримо још неке топониме из плевваљског и пријепљског краја, кроз које можемо сагледати слојевитост тамошње топонимије.

Збљево

Збљево је село југозападно од Плевваља, на падини брда над Везичницом, у близини локалитета Комини.¹²⁵ Име му је у данашњем облику два пута забележено у турском попису Херцеговине 1475/7.¹²⁶ (по усменом саопштењу академика Митра Пешикана, Аличићева транскрипција арапске графиције је *Izbileva*), и у поменику манастира Св. Тројице плевваљске из XVI—XVII века.¹²⁷

hofer, *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen* II, Wiesbaden 1963, стр. 262).

¹²² Село је, по карти, на потоку, левој притоци Лима, дуж кога се пружа село *Ораховица*; то је можда испрва било словенско име потока, док би се у *Плева* чувало предсловенско?

¹²³ Тако се антички топоним *Skjр-* (лат. *Scupi* pl. t.) преко **Skjр-* очувао у облику придева на *-jь*, стсрп. Скъпль (= *Ск'и'љ*, са већ развијеним секундарним полугласом пред *-љ*), у мушком роду према *град* (Даничић III стр. 116). На македонском изговору са *-о- < -а-* и испаданем епентетског *-л-* заснива се стсрп. облик Скопије (id. ib.) дан. срп. *Скопље*, у средњем роду вероватно према *поље* или *мѣсто*.

¹²⁴ Нпр. мѣсто Плевље Новаковић, *Срп. њоменици* стр. 142.

¹²⁵ Мркоњић, *op.cit.* стр. 263. Положај према топогр. карти, секц. Жабљак 2. Кроза село је пролазио римски пут од дан. Фоче за насеље у Коминима (Војановски, *op.cit.* стр. 105).

¹²⁶ Аличић, *op.cit.* стр. 211 са нап. 968 и стр. 215. Први пут село је уписано под нахијом Милешева, а други пут под Кукањем, уз напомену да је „timar spomenutog Sinana, sa stavke Hamze iz Jambola, posadnika tvrđave Mileševo“.

¹²⁷ Мркоњић, *op.cit.* стр. 263. Збљево се помиње три пута, на стр. 8, 86 и 118 поменика.

Име је усамљено. Од топонима сличног гласовног склопа можемо навести *Збиље*, село на Фојници код Високог,¹²⁸ *Збиљ*, поток и село у жупи Десинић у Хрватској.¹²⁹ Та имена су присвојни придеви на *-је*, *-јь* од непотврђеног словенског антропонима **Sz-byľ*, уп. *Sz-mysl* = стчеш. ЛИ *Smysl*¹³⁰ у *Смишаљ*, *-иша*, део планине Црнокосе у западној Србији,¹³¹ **Sz-gostь* у *Згошћа*, река и област у сливу Босне,¹³² **Sz-dorgъ* у *З драж*, село код Руда,¹³³ **Sz-budъ* (*-bъdъ*?) у *Збуђе*, село код Фоче.¹³⁴ Упадљива је концентрација таквих, у старинским топонимима на *-јь* очуваних антропонима са првим елементом *sz-* — који је ту вероватније префикс са значењем „добро“, као у *здав* < **sz-dorvъ*,¹³⁵ него предлог — у сливовима Босне и Дрине. Но топоним *Збљево* не само да није тај тип образовања (по спољашњем изгледу, он садржи други придевски суфикс *-ovъ/-evъ*), него, што је битно, ако бисмо и претпоставили (дво-струко суфигиран?) облик **Збиљево*, он није могао дати *Збљево*, јер за такву синкопу гласа *и* нема примера. Турски запис из 1475/7. транскрибован *Izbileva* не може се стога читати „Избилева“ или „Збилева“, већ само *Зблева* = *Збљево*: у њему оба *i* (У) на начин уобичајен у турској предаји страних имена разбијају сугласничке групе: *zb-* > *izb-* и *-bl-* > *-bil-*, уп. разбијање *il-* > *pil-* у горе наведеном облику истог документа *Pileva* = Пљевља.¹³⁶

У чешком језику има реч *zblo* „стабло“, која се јавља и као старочешки антропоним (надимак?);¹³⁷ у јужнословенским говорима није потврђен гласовни развој са синкопом **stbъlo* > стчеш. *steblo* > *zblo*, већ имамо са озвученим полугласом сх. *stъablo*, но не можемо искључити да се реч ипак тако рефлектовала у неком ишчезлом говору или у једном

¹²⁸ М. Филиповић, *Височка нахија*, СЕЗБ 43, Насеља 25, Београд 1928, стр. 410—11. Аличић у тур. попису Херцеговине из 1475/7. чита име села *Озбиље* у нахији Горакде, које не убицира (*op.cit.* стр. 269 са нап. 1077).

¹²⁹ 1507: *de Zbilio* (Rječnik JAZU s.v.).

¹³⁰ J. Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha 1964, стр. 81, 100, 103.

¹³¹ Љ. Павловић, *Ужичка Црна Гора*, СЕЗБ 34, Насеља 19, Београд 1925, стр. 7, 87, 88.

¹³² Филиповић, *op.cit.* стр. 610, 617.

¹³³ Помиње се већ 1475/7: Аличић, *op.cit.* стр. 15 и 559.

¹³⁴ По топогр. карти, секц. Жабљак 1, горе десно. Уп. *Збъжде* у зап. Македонији код Струге (П. Ивић). Име десне притоке Лима више Пријепоља *Зѣбуђа* (Мркоњић, *op.cit.* стр. 257; акценат по Ђушаћу, *Хидронимија Лима* стр. 42) није од *зейсѣи*, *зѣ-ем* (id.ib.; народна етимологија?), већ придев женског рода на *-ја* од личног имена **Szđ-budъ* (или *-bъdъ*), уп. стсрп. **Здббуд* у међнику *Здббудов кусак* у Равничкој повељи, чеш. *Sdebud*, пољ. *Zdziebud* и *Zdziebad* (Svoboda, *op.cit.* стр. 84; за прасл. *bud-* или *bъd-* у сложеним антропонимима уп. id. стр. 72). Дакле, **Szđ-bud-ja* (или *-bъd-ja*) > *З(д)ѣбуђа* (дисимилацијом *đ* — *đ* > *ø* — *đ*).

¹³⁵ Уп. Skok, *Et. Rječn.* III стр. 646. Svoboda, *op.cit.* стр. 103 у *Smysl* види предлог *s-*.

¹³⁶ Топло захваљујем академику Митру Пешикану на консултацији у вези са овим проблемом.

¹³⁷ Svoboda, *op.cit.* стр. 197.

усамљеном, „ономастичком“ случају; остаје ипак проблем претпоставке два суфикса: *-jъ* и *-ovъ/-evъ* у *Збљево*, па цела та комбинација на крају изгледа сасвим мало вероватна.

Тиме смо исцрпили оне покушаје словенске етимологије топонима *Збљево*, које су нам наша знања допуштала. Вратимо се археологији. У засеку Бабић-поток, до *Збљева* на истој падини и у непосредној близини Комина, нађен је пре стотинак година Јупитеров жртвеник; објављен је више пута.¹³⁸ Налази се још увек тамо, код једне сеоске куће. Смемо претпоставити да је на том брду у римско доба било неко Јупитеру посвећено место, светилиште под ведрим небом, или чак храм, и да се брдо, или тај његов део, могло звати по врховном богу римског пантеона **Jovis mons*, или, краће, самим именом божанства, **Jup(p)iter* (влат. номинатив могао је још гласити **Jovis* или сл.).¹³⁹ Брда су уопште географски објекти који се најчешће посвећују небеским божанствима-громовницима попут Јупитера, и по њима називају, уп. словенска паганска назвања брда по Перуну, литванска по Перкунасу и хришћанска по Св. Илији.¹⁴⁰ У том случају, положај данашњег села *Збљева* на падини тог брда могао је бити означен синтагмом **sub Jove* „под Јупитером“, тј. под Јупитеру посвећеним брдом, и из те латинске синтагме са најбољом закломерношћу у раној замени латинских гласова словенским добијамо *Збљево*: **sūbjōve* даје сл. **sǫbjēve* (кратко ненаглашено *ǫ > њ*;¹⁴¹ *o* иза *j > e*,¹⁴² затим се између *b* и *j* развија протетско *-l-*, а слаби полуглас испада и *s* се једначи по звучности са *b* у *z*:¹⁴³ *Збљевѣ* (завршно *-e* схваћено као словенски завршетак локатива *-ě = -b*). Из тог локатива направљен је номинатив *Збљево* као привидно придевско образовање у средњем роду према *село* (уп. суседно *Грево*¹⁴⁴).

Натпис на поменутом жртвенику у целисти је сачуван и гласи: I(ovi) O(рtimo) M(aximo) Staius Victor Brizidia v(otum) l(ibens)

¹³⁸ Hoernes у Archäologisch-epigraphische Mittheilungen IV (1880) стр. 194, бр. 10=C(орpus) I(nscriptionum) L(atinarum) III бр. 8302; K. Patsch у Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini 6 (1894) = Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Hercegovina IV (1896) стр. 290, бр. 42; Н. Вулић у Споменик САН 98 (1948) бр. 288 (са фотографијом).

¹³⁹ У Бабић-потоку такође је нађен, а и данас тамо стоји, жртвеник са заветним натписом Немези и генију муниципија, а на подручју Пљеваља има још таквих посвета боговима, међу којима и Јупитеру; у сваком случају, присуство жртвеника на падини над насељем указује да је место било посвећено.

¹⁴⁰ Уп. мој рад у Ономатолошким прилозима VII (1987) стр. 38—9 са нап. 8.

¹⁴¹ Уп. горе *Scǫpi > Skǫp-* (нап. 123).

¹⁴² Промена је још прасловенска: прасл. **pol'e < *polio(m)*, али се вршила и у доцније време, тако у облицима грчких речи у старословенском, нпр. *Юрѣданъ < Iорданос*.

¹⁴³ Уп. нпр. *sǫbiti > збиити* и сл.

¹⁴⁴ Поменуто још 1475/7 (Aličić, *op.cit.* стр. 167 са нап. 816) и у Светотројичком поменику XVI—XVII в. на стр. 42, 135, 174 (Мрковић, *op.cit.* стр. 263); ово име је етимолошки нејасно: уп. топониме *Гревици*, село код Крушевца и *Гревићи*, село код Прозора (*Именик насељених места у СФРЈ*, Београд 1985, стр. 125).

s(olvit).¹⁴⁵ Мисли се углавном да је *Brizidia* варварско (илирско) име Стација Виктора, које је он носио пре него што је добио римско грађанско право; као такво, оно се доста убедљиво пореди са месапским **barzidias* (ген. *barzidihi* на месапским натписима), премда однос *-ar-* и *-ri-* у првом слогу претпоставља различит вокализам, и премда је иначе на илирском подручју забележено само једно женско име на *-idia*: *Vesidia*, поред т. *Dastidius*; *-idia* би ту био суфикс, а корен као у *Brizinus*, *Brizia*. Но Мајер на крају примећује да би *Brizidia* могао бити и топоним.¹⁴⁶ У том случају најпре бисмо реч могли рашчланити на *Brizi-dia*, препознајући у оба дела илирске лексеме са докучивим значењима. *Brizi-* поредимо, како су то и пре нас чинили, са топонимом *Birzi-minio*, v.l. *Brizi-minio* (It. Ant. 339,2), *Bersu-mno* (Tab. Peut.), *Burzu-mi[nio]* (Anon. Rav. IV 16), који би био изведен суфиксом *-minio-* (ном. вер. *-minium*: потврђени облици су локативи) од ие. **bherǵh-*/**bhrǵh-* „висок, брег“ и значао отприлике исто што и *Горица*, брег над *Под-горицом*, на којем се узима да се место налазило.¹⁴⁷ Што се тиче *-dia*, за илирске говоре је глосама *Δίς*, *Δει-πάτιρος* и асибилованим обликом *zis* месапских натписа посведочен теоним еквивалентан и етимолошки сродан грчком *Ζεύς*, латинском *Jup(ter)iter* итд.¹⁴⁸ Дакле, ако је топоним, *Brizidia* би се могло схватити као илирско назвање исто-значно латинском **Jovis mons*, за које смо на основу топонима *Збљево* управо претпоставили да је било античко име брда под којим је жртвеник нађен. Аналогну семантику, али у хришћанском изразу, који је ту, као и на много других места, по свој прилици само интерпретација паганског култа, имамо код брда *Свеиш Илија* у селу Греву на јужном ободу Пљеваљског поља, око пола сата хода од Комина. То је истакнуто, обло узвишење на чијем је врху Артур Еванс обишао стару цркву, подигнуту, изгледа, још у рановизантијско, а обновљену у старосрпско доба: поред бројних римских споменика уграђених у под и зидове цркве, ту је као часна трпеза служио један Јупитеров жртвеник. Темелјна обнова грађевине крајем прошлог века лишила ју је сваке историјске и уметничке вредности, но Евансов опис сачувао нам је могућ пример култног континуитета од римског Јупитера до српског Светог Илије као заступника словенског Перуна; сам Еванс слутио им је на том месту још илирског претходника.¹⁴⁹ Без обзира на ове значењске подудар-

¹⁴⁵ В. нап. 138. Први је натпис тачно прочитао Пач.

¹⁴⁶ Mayer, *op.cit.* I стр. 97. Још Hoernes је упутио на место *Bricize* у Itin. Ant. p. 331, али он име на натпису није тачно читао.

¹⁴⁷ Mayer, *op.cit.* I стр. 87 и II стр. 24.

¹⁴⁸ *Id.* II стр. 39. Да је *Di-s* од **Dē-s*, може се сумњати.

¹⁴⁹ Evans, *op.cit.* стр. 31—32, уп. мој рад у Историјском гласнику 1987, св. 1/2, стр. 23. Други сличан пример континуитета од римских до словенских времена имамо можда у драгачевском селу Прилишцу, где је у цркву узидан римски споменик са ретким заветним натписом Јупитеру Фулгуратору, а локалитет са римском некрополом зове се *Муњско Брдо* (лат. *fulgur „муња“*). В. Ј. Бујић и П. Петровић, *Ужички зборник* 14 (1985) стр. 6 и 11.

ности, реч *Brizidia* се може схватити као топоним у склопу латинске заветне формуле само ако се узме да је то *ablativus originis*, који казује место одакле посветилац, у нашем случају Стације Виктор, потиче, тако да се тешко може везати за локацију самог споменика, или за неко насеље тако блиско као што је Грево Бабић-потоку.¹⁵⁰

Кричани

Најснажнији утисак који је Еванс понео са Илијиног Брда, чије је старине он сагледао мало пре него што су безмало све пропале, јесте опрека између тог брдског локалитета и муниципалног насеља у долини, изражена пре свега бољом, стандарднијом израдом споменика и рељефа на њима у Коминима, насупрот грубим, провинцијским облицима на Светом Илији. Са друге стране, он тој полуварварској уметности види блиске аналогije у српским надгробницима које је по том крају виђао, претпостављајући континуитет уметничке традиције полатињених и пословењених староседелаца. Брдо у Греву било би староседелачко насеље, различито од муниципија S. где би живели углавном досељеници из римског времена: уместо угледних појединаца као у Коминима, жртвеник Јупитеру нађен на Илијином Брду поставља *ro(pulus)*: „народ“. Еванс закључује: „*municipium S... lay on the borders area of a district still peopled by the indigenous race*“.^{150a} Занимљиво је да словенска варош Пљевља лежи на северном рубу предела *Кричак*, који име носи по једном полулегионарском, по свему судећи несловенском племену, *Кричима* или *Кричанима*.

По живом предању ових крајева, Кричи су некад били велико племе које је живело с обе стране Таре и у сливу Тихотине све до ушћа у Дрину: Пљевља и Фоча била су кричка насеља, а дурмиторска Језера летња пасишта кричких стада¹⁵¹. Доцније су њихову област смањивала

¹⁵⁰ Не видим другога начина да се осмисли — сама по себи примамљива — теза да се реч *Brizidia* односи на место натписа, до да се претпостави један сасвим неуобичајен упад илирског текста у уобичајену латинску формулу заветних натписа: илир. **Brizi Dia* < ие. **br̥ǵh̥i Di(y)ós*, где би први члан синтагме био локатив топографског апелатива, а други — присвојни генитив теонима, обоје по атематској промени. Значење целог натписа било би: „Јупитеру Најбољем, Највећем Стације Виктор је, захвалан, испунио завет на брегу (бога) Дија“, тј. илирског Јупитера. Таква, да поновимо, сасвим необична — и сама по себи мало вероватна — назнака била би у овом случају оправдана посветиоцевом жељом да истакне везу између римског божанства коме поставља жртвеник и подударног домаћег култа на месту где га поставља. Крајња хипотетичност овакве интерпретације ослобађа нас обавезе да се упуштамо у појединости формалне природе: нпр. изостанак завршног -s у илирског генитиву. Много вероватније остаје, да је *Brizidia* ипак лично име сродно месаском *Barzidias*, и само неко ново сазнање могло би дати добар повод да се у овом или оном смислу развије идеја коју смо овде изнели уз највећу уздржаност.

^{150a} *Op.cit.* стр. 32—8.

¹⁵¹ Петар Влаховић, *Кричи и зачеци његовог етничког раслојавања*, Гласник Етнографског музеја 33, Београд 1970, стр. 93—108; о некадашњој територији Крича стр. 97—101.

српска племена, особито Дробњаци, који су са њима водили дуготрајне и крваве борбе око пашњака на Дурмитору, док их нису потисли на десну обалу Таре.¹⁵² Традиција суседног српског живља приказује Криче као инородан елемент, у извесној опозицији према Србима: насупрот српским брђанима, који ни у планинским условима не занемарују сасвим ратарство, Кричи су се бавили искључиво сточарством;¹⁵³ њихов неразумљив језик личио је Дробњацима на кричање, те су их прозвали Кричима.¹⁵⁴ Данашњи потомци Крича зову се *Кричови* или *Кричкови* и живе у пределу *Кричак* јужно од Пљеваља, који се рачуна између река Везичнице, Бехотине и Таре и планине Стожера,¹⁵⁵ али су у њему само пет села код Левертаре права кричка; део Кричкова прешао је у турско доба на ислам, а део остао у православљу, али се они међу собом не разликују по ношњи и обичајима, док се од својих суседа по томе одвајају; говор им је, међутим, као и у околних Срба.¹⁵⁶ Вега савременог племенског имена *Кричак*, *Кричкови* са глаголом *кричаји* изгледа вероватна, јер је истоветан апелатив *кричак* „човек који кричи“ потврђен у једног нашег писца XVII в.¹⁵⁷ Но то може бити, а по свој прилици и јесте, само подсмешљиво преосмишљење старог етнонима. Кричкове тако зову суседи, а они сами то име не маре.¹⁵⁸ Оно је вероватно настало по угледу на име предела *Кричак*, а ово је или деминутив који треба да изрази сужење некадашње кричке области, али се своди на придев **Кричъск*. Јавља се 1453: *de Crische*,¹⁵⁹ од 1477. као турска нахија *Кричак* или *Кричка*.¹⁶⁰ Старије име племенске области у њеном ширем опсегу је гласило *Кричањ* или *Кричан*; помиње се још у XIII веку, као међник села Простанија (=дан. Прошћења) на Тари у повељи краља Уроша I манастиру Св. Петра и Павла на Лиму: *празъ рѣкоу празъ Тароу, прако оузвѣрдо оу планиноу по дилоу оу Кричанъ*.¹⁶¹ То је знатно јужније од данашњег Кричка. По Динићу, 1454. помиње се један човек из племена *Кричана* као поданик херцега Стјепана.¹⁶² Динић не наводи извор податка; можда је то његов лични испис из дубровачког архива. Иако облик записа није непосредно наведен, излазило би да је име племена тада још гласило *Кричани*, *Кричане* (премда

¹⁵² Св. Томић, *Дробњак*, СЕЗБ 4, Насеља 1, Београд 1902, стр. 451—2; уп. Мркоњић, *op.cit.* стр. 347.

¹⁵³ „Они (Кричи) су живели о сточарству и жита нису сејали” (Томић, *l.c.*). И њиховим потомцима (в. доле) „живот . . . је прост и прави сточарски” (*id.ib.*).

¹⁵⁴ Влаховић, *op.cit.* стр. 94 (по А. Лубурићу).

¹⁵⁵ Мркоњић *l.c.*; уп. Влаховић, *op.cit.* стр. 99.

¹⁵⁶ Томић, *op.cit.* стр. 452.

¹⁵⁷ Псеудојекавски *kričak* (М. Раднић): *Rječnik JAZU s.v.*

¹⁵⁸ Влаховић, *op.cit.* стр. 97.

¹⁵⁹ Шкриванић, *op.cit.* стр. 31.

¹⁶⁰ Šabanović, *op.cit.* стр. 166.

¹⁶¹ Споменик САН III стр. 9.

¹⁶² Динић, *op.cit.* стр. 256.

се годину дана раније већ помиње облик *Кричке*, в. горе). Од тога старог племенског имена могло би бити име махале у Подвележју *Кричање*.¹⁶³ У старосрпским споменицима јавља се лично име *Кричан*, и то у Македонији: један човек у Штипу звао се Стао, син *Кричанов*,¹⁶⁴ а једно село Архиљевичке цркве у Жеглигови *Кричановска* Козница;¹⁶⁵ у оба случаја у основи може бити етничко одређење појединца или скупине. Мало вероватно изгледа да за објашњење овог најранијег потврђеног облика етнонима *Кричани* има вредности глагол *кричаиши* или дијалекатска реч *кричка* „пљоснат камен који бачен скаче по површини воде, жабица“.¹⁶⁶ Евентуална словенска етимологија могла би се тражити у претпоставци оронима **Kъrikъ*, по којем би становници подручја планине били названи **Kъričane*. Прасл. **kъrъ*, **kъr-ikъ* значило је „корен, шиб, жбун“,¹⁶⁷ а та значења метафорично се примењују у оронији, па на нашем подручју имамо више брда и планина са именом *Кор(и)ен*.¹⁶⁸ У горњем сливу Техотине, у области шире схваћеног Кричка, а одмах северно до ужег подручја тог имена, диже се планина *Коријен*,¹⁶⁹ чије би име, поменуто још 1598,¹⁷⁰ могло бити „превод“ старинског назвања **Крик* у доба када је неки словенски дијалекат овога краја још чувао реч **крик* < **kъrikъ* „корен“. Но вероватноћа, да су *Кричи*/*Кричани* несловенског порекла упућује, да им је и име пре несловенско, него словенско. Везивање са етнонимом *Грк* засновано на изговору *Крчак* = *Кричак* и народном предању о „Грцима“ као прастановницима ових крајева¹⁷¹ језички се не може одржати. Не звучи убедљиво ни илирско-албанска етимологија која узима за значење етнонима *Кричи* „црни“, тј. „црномањсти“, „црнурасти“.¹⁷² Ја бих пре помишљао да је *Кричани*

¹⁶³ Влаховић, *op.cit.* стр. 105.

¹⁶⁴ Даничић II стр. 493. Стао би, по имену, могао бити Аромун, уп. аром. *steao* < лат. *stella* „звезда“ (S. Pușcariu, *Die Rumänische Sprache*, Leipzig 1943, стр. 289). Иза оваквог записа може, међутим, стајати и словенско име *Сша(ј)о*, хипокористик од *Сшани-мир* или сл. (П. Ивић).

¹⁶⁵ Даничић I с.

¹⁶⁶ Реч је из Боке; Скок II стр. 194 наводи је без етимологије. Можда се она, као надимак, крије у патронимику которског грађанина који се помиње 1280—1330 као *Laurentius Cricichi* или *Lore de Cričco*, премда га Јиречек доводи у везу са племеном *Кричкови* (К. Јиречек, *Романи у градовима Далмације током средњег века*, Зборник Константина Јиречека II, Београд 1962, стр. 272), док би се презиме *Кричковић* из Пољица с краја XV в., које он у *Историји Срба II*, Београд 1952, стр. 47, нап. 78 интерпретира у истом смислу, могло бити од апелатива *кричак*, такође у својству надимка.

¹⁶⁷ *Этим. слов. слав. яз.* 13 (1987) стр. 215, 242; уп. Šmilauer, *op.cit.* стр. 107.

¹⁶⁸ Нпр. „планина“ *Корен*, поменута у тур. попису Ваљевске нахије 1560. (читање др Душанке Бојанић), данас заселак тамнавског села Дружетића на северо-источним обронцима Влашића (СЕЗБ 18, Насеља 8, Београд 1912, стр. 429), такође кречњачко поље на влашишкој коси Јаутини (*id.* стр. 394).

¹⁶⁹ Мрковић, *op.cit.* стр. 241.

¹⁷⁰ Писано екавски: *Корен*, ЗН I 892°, в. горе.

¹⁷¹ Влаховић, *op.cit.* стр. 95.

¹⁷² Т. Вукановић у Гласник Музеја Косова и Метохије IV/V, Приштина 1959/60, стр. 210.

од лат. *Christiani*, као самоназвање Романâ хришћанске вере у опозицији према паганским Словенима. Опозицију *paganus* : *christianus* можда одражава предање да се село Пошћење, у области Кричима супарничких Дробњака, некад звало *Погана*.¹⁷³ Гласовни развој *Christiāni* > *Кричани* не би био необичан са гледишта романске фонетике: *-ti-* > *-č-*; *-sč-* > *-šč-*; *-šč-*, тојест *-štš-* дисимилацијом *š* — *š* > *Ø* — *š* даје *tš=č*. Донекле аналоган овом развоју латинске групе *sti* > *č* (= *tš*), само са још већим њеним упрошћењем, био би румунски прелаз лат. *sti* > *š* (бележено *ș*), нпр. рум. *pașune* < лат. *pastionem* (акуз.);¹⁷⁴ *ușă* < влат. *ustiă* < лат. *ostia* n.p.l.¹⁷⁵ Можда облик *Кричани* одражава ранију фазу румунског развитка заустављеног славизацијом пре завршног упрошћења у *š*, а можда је посредни одлика неког посебног романског говора на Балкану. У сваком случају, словенско преузеће имена, а самим тим и коначно пословењење Кричана не може се ставити много рано, јер се у најраније доба ненаглашено *-ri-* не би очувало, већ би преко *рь* прешло у *г*: очевидали бисмо облик **Крчани*.

Бисерка

Према тумачењу које смо управо предложили, Кричкови би, додуше, били етнички супстрат области, али њихово име не би у српском било супстратно, тј. преузето од латинских староседелаца одмах након доласка Словена, као *Збљево* < **sub Jove*, него адстратно, тј. преузето тек много векова доцније у условима измешаног живота Срба и несловенског живља. Ипак, то што реч није својствена румунском и својим гласовним обликом одступа од румунског развоја значило би да је тај контакт Словена са Романима био доста ран и различит од оних које су на разним местима до дубоко у средњи век имали са покретним влашким становништвом. Пример правога влашког адстрата у овом крају било би име потока, спроведеног подземним каналом кроз порту манастира Св. Тројице, *Бисерка*.¹⁷⁶ Оно се поклапа са једним знатно раније и боље потврђеним топонимом близу ушћа Топлице у Јужну Мораву. Кнегиња Милица приложила је светогорском Пантелејмону „село на Морави Бисерку“.¹⁷⁷ Турски попис из 1444/6. бележи у том крају село Доњу Бисерку.¹⁷⁸ Тих села (било их је очито најмање два, једно до другог: Доња Бисерка имплицира Горњу) више нема, но Милићевић

¹⁷³ Томић, *op.cit.* стр. 429, 439, 442.

¹⁷⁴ É. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris 1956⁴, стр. 210.

¹⁷⁵ Rușcariu, *op.cit.* стр. 288.

¹⁷⁶ Ср. Петковић, *op.cit.* нап. 17 на стр. 11—12.

¹⁷⁷ Гласник СУД 24, стр. 274.

¹⁷⁸ О. Зиројевић/И. Ерен, *Појис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444—1446)*, Врањски Гласник 4, Врање 1968, стр. 411.

бележи: „До Мораве има врло родно поље, које се зове Бисерка“.¹⁷⁹ Зиројевић и Ерен знају за потес под тим именом између села Мекиша и Орљана, и наводе народну етимологију да је место прозвано тако, што би ту и б и с е р могао родити.¹⁸⁰ Ово земљишно назвање међутим, по свој прилици, нема везе са речју *бисер* нити са одатле изведеним истозвучним женским именом *Бисерка*¹⁸¹ и фитонимом *бисерка* „биљка врапчје семе, *lithospermium*“.¹⁸² Поток *Бисерка* је, као што смо рекли, непосредно везан са Светотројичким манастиром, а и крај места *Бисерка* у Топлици била је једна стара црква, Комига или Комиг, на истоименом брду крај Мораве наспрам Курвинграду; Милићевић ју је затекао у рушевинама; у њеној близини видео је шупаљ камен кроз који су се сељаци у болести провлачили, држећи га лековитим.¹⁸³ Г. Шкриванић је ту Комигу или, како он пише, Комњигу исправно идентификовао са црквом Стји Николаа Комлџг коју је кнез Лазар даровао манастиру Раваници.¹⁸⁴ Село *Бисерка* се, дакле, у доба кад се под тим именом јавља, налазило у непосредној близини једне цркве, као што поток *Бисерка* тече кроза сам манастирски круг Свете Тројице. У румунском језику има реч *biserică* „црква“ од лат. *basilica*.¹⁸⁵ У тајном језику сиринићских зидара са Шар планине та реч, преузета из румунског, гласи управо *бисерка*.¹⁸⁶ У хидрониму (и орониму) *Бисерка* код Пљеваља и топониму *Бисерка* код ушћа Топлице не треба, дакле, видети ништа друго до ознаку природних објеката који су везани за цркву у говору влашких сточара.^{186а} Топлички случај показује да та два имена могу бити доста стара, старија од XIV века; уосталом, има индиција да су Власи средишњих српских земаља већ у XIII—XIV в. били увелико пословењени.¹⁸⁷ Но свести датум настанка тих имена до антике није могуће из чисто језичких разлога: облик *Бисерка* < *biserică* претпоставља увелико румунски развитак речи, док би непосредно преузета латинска реч *basilica* у српским устима гласила отприлике **Босилџка*, уп. *basilicum* > *босиук*, *босиљак*.¹⁸⁸ Посреди је, дакле, не латински супстрат старији од VII века, већ румунски (влашки) адстрат, вероватно из зрелог средњег века.

¹⁷⁹ М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, стр. 356.

¹⁸⁰ Зиројевић/Ерен l.c.

¹⁸¹ Новаковић, *Срп. њоменици* стр. 44; Gundulić, *Osman*, стих 159.

¹⁸² *Речник САНУ* s.v.

¹⁸³ Милићевић l.c.

¹⁸⁴ Г. Шкриванић, *Раваничко власијелинство*, у зборнику радова *Раваница 1381—1981*, Београд 1981, стр. 90.

¹⁸⁵ Pușcariu, *op.cit.* стр. 456.

¹⁸⁶ Skok I стр. 157.

^{186а} Уп. чест назив потока и извора крај црква *Црквенац* (има их четири само у Колубари и Подгорини: СЕЗБ 4, Насеља 8, Београд 1907, стр. 723, 728, 742, 876).

¹⁸⁷ Уп. П. Ивић у *Ист. срп. народа* II, стр. 529—531.

¹⁸⁸ Уп. Skok I стр. 116.

Пријепоље

Прелазимо из горње Дрине у средње Полимље, са античког локалитета у Коминима на онај у Коловрату, у данашњи пријепољски крај. Пријепоље се под тим именом јавља деведесетак година раније него Пљевља, такође у дубровачким, тек доцније у српским и турским записима, и име му се, као и Пљевљима, на први поглед чини чисто словенско. Помени су мање бројни него за *Пљевља*, и уједначенији у облику, осим што показују тројну алтернацију рефлекса јата у првом слогу, као код *Пљевље/Пљевље/Пливље*. Дубровачки записи гласе: 1343. *Prepolie*,¹⁸⁹ 1407. *Prigoglie*,¹⁹⁰ 1435. *Priepogle*,¹⁹¹ стрп. 1477. *Припоље*,¹⁹² 1537. от мѣста *Припоља*.¹⁹³ Коначно се, саобразно локалном говору, усталио ијекавски облик: *Пријепоље*.¹⁹⁴

Из историјата имена произилази као полазни облик *Прѣпоље*. Народно објашњење топонима гласи да је на том месту било *п р и ј е* (тј. раније) *п о љ е*, док је варош била узводно, у Ивању.¹⁹⁵ Петар Скок у *ѣрѣ*-радије види просторну одредбу: *ѣрѣд- < *per-dъ*.¹⁹⁶ Назив би значио „пред-поље : место пред пољем“? Пријепоље је на излазу Лима из теснаца, одакле се долина шири, док се узводно пред теснацем стере равна Велика Жупа. Претпостављено словенско назвање не би било усамљено; има једно (икавско?) *Припоље* у Босни код Травника¹⁹⁷ и једно (екавско) *Prepolje* у Словенији код Марибора.¹⁹⁸ Треба ипак имати на уму да је један придевски облик средњег рода **Прѣпоље* од *ѣрѣл-ица* имао добре изгледе да буде изокренут у *Прѣ-поље*. Уп. *Прѣл-ишице*, шума у Србији у ужичком крају, *Прејелница*, село у Босни код Тузле; за ове топониме Маретић упућује на метафорично значење речи *ѣрејелница*: „постат“ (кад се коси, жање, копа кукуруз). Такође за име заравни и шуме североисточно од Мратиња у Пиви *Прејелчице*¹⁹⁹ сумња да је по птици „јер *prepelica* није *brdska ptica*“. За *Пријепоље* он, међутим, узима, да је назив за место где је нешто (брдо, долина, равница итд.) *ѣрејоловљено*, дакле за положај у средини нечега, као што би то били и топоними *Прејољно* код Загреба и *Прејолац* у горњем Лабу.²⁰⁰ Ово

¹⁸⁹ Динић, *op.cit.* стр. 308 са нап. 12: in loco dicto Prepolie.

¹⁹⁰ *Id.* стр. 309, нап. 15.

¹⁹¹ *Id.* стр. 311, нап. 26.

¹⁹² Даничић II стр. 435.

¹⁹³ ЗН I 486°, уп. Даничић II стр. 499.

¹⁹⁴ Вук, *Српски Рјечник*, Беч 1818, s.v.

¹⁹⁵ Мркоњић, *op.cit.* стр. 302, уп. и 344.

¹⁹⁶ Скок II стр. 698.

¹⁹⁷ *Rječnik JAZU s.v.*, где Маретић напомиње: „Виће по западном говору мјесто Пријепоље“, што и јесте вероватније, мада се топоним формално може тумачити и као *pri-pol'e*: „место при пољу, на рубу поља“, уп. апелатив *pri-polac* у опозицији према *primorac* (id.ib.).

¹⁹⁸ *Imenik mesta s.v.*

¹⁹⁹ СЕЗБ 59, Насеља 31, Београд 1949, стр. 476.

²⁰⁰ *Rječnik JAZU sub vocis.*

последње име, које се односи на село и на брдо,²⁰¹ не би, међутим, имало везе ни са пољем, ни са препелицама (**Прејел-ац* као *Сокол-ац*), ни са половином, ако смо у праву да се на исто село односи неубицирани топоним из нахије Лаб у раним турским пописима 1455. у транскрипцији *brbwry*, 1487. прочитано *Прјор*;²⁰² у том случају, *Прејол-ац* би било дисимиловано од **Прејор*-, уп. буг. *прéјорец* „застава“, сх. *прáјор(ац)*,²⁰³ а за значење **horogy*, ген. -*gve* „застава“ у метафоричној примени на брда: *Оруфа* на Зеленгори,²⁰⁴ чешће као деминутив, стсрп. *Хороугвица*, планина у Хвостну,²⁰⁵ *Оруфица*, вис (1311 м) југозападно од Чајничча,²⁰⁶ уп. још *Ругвица*, наплава и рукав Саве код Загреба, 1209. *Horonguiza*.²⁰⁷

Топоним *Пријепоље*, са овако лепим могућностима словенске етимологије, ипак није остао поштеђен од сумње да је супстратног порекла. М. Павловић је иза њега слутио грчко назвање **περί-πολις*.²⁰⁸ Ова етимологија могла би се лако одбацити — већ из тог разлога што је у античко доба место лежало дубоко у латинској говорној зони на Балкану, како то најнепосредније сведоче искључиво латински натписи из Коловрата и лична имена на њима — да нема једне околности, на коју сам Павловић није обратио пажњу. Опет је реч о епиграфском налазу. У селу Избичањ на левој обали Лима низводно од Пријепоља нађен је латински натпис у хексаметру који говори о подизању велике вароши под византијским царом Јустинијаном.²⁰⁹ Помишља се да би то могао бити град који је, по Прокопију *De aedificiis* IV 4 Јустинијан подигао у част свога стрица Јустина и назвао га по њему Јустинупољ: *Ἰουστινούπολις*.²¹⁰ Ако се у рановизантијско време (прва пол. VI века) у близини данашњег Пријепоља налазио један град са грчким *πόλις* „град“ у имену, онда је и суседно место могло понети грчки назив, и то, с обзиром на грчки језик и на словенски облик, пре *περί-πόλιον* „предграђе, истурено градско утврђење“ него **περί-πολις*.²¹¹

Треба, међутим, нагласити да је убикација Јустинупоља далеко од тога да буде решена. Прокопије пише да је тај град подигнут у близини Улпијане, данас Липљана на Косову, а средње Полимље је далеко

²⁰¹ Ф. Каниц, *Србија*, Београд 1985, II стр. 313—15.

²⁰² М. Пешикан, *Ономат. прил. V* (1984) стр. 28. У турском писму *б/и* може алтернирати, -*е*- се уз -*р*- често не бележи.

²⁰³ Уп. *Skok III* стр. 23.

²⁰⁴ По топогр. карти, секц. Гацко 1.

²⁰⁵ М. Пешикан, *Историјска топонимија Подримља*, *Ономатолошки прилози II* (1984) стр. 57.

²⁰⁶ По топогр. карти секц. Вишеград 3, доле десно.

²⁰⁷ *Skok I* стр. 680.

²⁰⁸ М. Павловић, *Miscellanea onomastica*, *Зборник за филологију и лингвистику 8*, Нови Сад 1965, стр. 215.

²⁰⁹ Објавио га је Н. Вулић у *Споменик СКА ХСVIII*, Београд 1948, бр. 330.

²¹⁰ *Византијски извори за историју народа Југославије I*, Београд 1955, стр. 57 с нап. 121 (Б. Ферјанчић).

²¹¹ До закључка у истом смислу дошао је независно од нас Р. Јовићевић, који ће о томе писати у посебном раду.

одатле. Ако се узме у обзир да не изгледа целисходно да је други велики град био подигнут у непосредној близини Улпијане, чини се оправдано тражити га пре у Метохији него на Косову. Јужно од Пећи има, потврђен од XIV века, топоним *Исѣиѣнићу* (Истиници Деч. хрис.),²¹² у турском попису 1485. *Isteniq, Isnig* (?),²¹³ дан. *Исѣиѣнић(е)*,²¹⁴ којему је у основи, одражено законима ране словенске фонетике, латинско лично име *Justinus* или *Justina*: лат. *justin-* > сл. **jostin-* > **jstín-* > сх. *исѣиѣн-*; скрећемо пажњу на разлику у нагласку од речи *исѣиѣна*.²¹⁵ У близини је (на око 5 км) село забележено такође у Дечанским хрисовуљама као *Рѣзиници*, у тур. попису 1485. *Рз(у)нић*, данас *Рзнић*,²¹⁶ што се чини паралелним образовањем, од лат. *Reginus* или *Regina*, са врло раним словенским прелазима ненаглашеног лат. *e* у *ь* иза *r* и *g* испред *i* у *z* по другој палатализацији.²¹⁷ Да ли су та образовања на *-ићу* словенски патронимици од латинских мушких имена *Justinus, Reginus*, односно метронимици од женских *Justina, Regina*, у улози родовских назвања,²¹⁸ или се ради

²¹² Пешикан, *op.cit.* стр. 34, 49.

²¹³ *Id.* стр. 79.

²¹⁴ *Id.* стр. 49. Нагласак Елезовићев.

²¹⁵ Додуше, није немогуће сл. лично име **Исѣиѣна* као хипокористик неког сложеног антропонима са *istъ „verus”*, ако би такав био потврђен. За име *Исѣан* из једног српског поменика XVI в. (?) Милица Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд 1977, стр. 100 с.в. упућује на старочешке антропониме „Истислав” и „Истислава” (XII в.), али њих *Svoboda, op.cit.* стр. 95 тумачи као *Jiščislav(a)*, од *jiskati*, док за пољ. *Jszllaus*, где је у првом делу Миклошич видео *istъ*, упућује на другачију интерпретацију Ташицког: *Idzislav*. Стајаће име слуге из народне песме Ваистина (Вук, *Рјечи*. 1818. s.v.) некад се давало деци у области Травника и Црне Траве (Грковић, *op.cit.* s.v.), но то ће бити новија појава, под утицајем националног романтизма.

²¹⁶ Пешикан, Ономаг. прил. VII (1986) стр. 38.

²¹⁷ O. Franck, *Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde*, Veröffentlichungen des Slavischen Instituts an der Friedrich—Wilhelms—Universität Berlin 6, Leipzig 1932, стр. 89 изводи топоним из романског личног имена *Risinus*, где би *-z-* за *-s-* одавало млетачки изговор; као мало вероватне алтернативе набацује две албанске „коренске” етимологије: алб. *rrëzë* „корен, подножје брега”, или (*ha*)*rdhi* „чокот”. St. Rospond у приказу те књиге, Јужнословенски филолог XII (1933) стр. 280—1, одбацује могућност млетачког облика на овом подручју и изводи топоним из срп. личног имена *Руза*: **Ризинићу*, објашњавајући испадање коренског *-u-* дисимилацијом или арбанашким изговором, али допушта и (супстратни?) корен *r(ь)z-* као у хидрониму *Рзав*, орониму *Рзача* итд., уп. исти, *Południowo-słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem *-itj*, Kraków 1937, стр. 53.

²¹⁸ Лична имена *Justinus* и *Regina* не јављају се синхронно код Романа у далматинским градовима. Прво, име двају царева VI века, јавља се још 840. (Јиречек, *Романи...*, Зборник Константина Јиречека II стр. 175), а друго је често од XII века, као и његове могуће варијанте *Resinna, Risinus* < *Reginus* (? *id.* стр. 196, у шта Franck I.с. сумња, уп. претходну напомену). Палатализација *gi* > *zi* (писано *-si-*) не може бити далматороманска, већ само млетачка, а самим тим одвећ позна да би се временски везала са *ri-* > сл. *рь-* (сем ако бисмо Роспондове могућности наикнадног губитка *-u-* применили на ову етимологију). Једноставније је, и хронолошки саобразније објашњењу паралелног топонима *Исѣиѣнићу* узети, да *-z-* у *Рзнићу* представља плод друге словенске палатализације, која се вршила у првим столећима након досељења Словена на Балкан.

о архаичном типу етника на *-itjo-* од топонима?²¹⁹ Од Ἰουστινιούπολις краћи латински облик — на латинском говорном подручју Дарданије — најпре је могао гласити **Justina* према *Justinus*, као *Justiniana* према *Justinianus*; топоним **Regina* од *rex* „краљ“ био би на неки начин сазначан оближњем „царском“ назвању. Но ни ако је такво тумачење исправно, то не би нужно значило да су се два латинска топонима односила на места старосрпских села Истинића и Рзинића: етници се често налазе пренесени далеко од свог првобитног места у сеобама становништва. Одговор на питање места Јустинупоља може дати само археологија неким новим открићем, као што је недавно натпис с именом града откривен у Гамзиграду решио убицацију античке Ромулијане. Видећемо до каквих ће сазнања довести садашња ископавања у Неродимљу.

Думљани

Ни предложена супстратна етимологија макротопонима *Пријејоље*, уосталом мање вероватна од словенског порекла, не сеже дубље у прошлост од рановизантијског доба и не омогућава да се претпостави топонимастички континуитет између данашње вароши и римског насеља у Коловрату. Преостаје нам да на топографској карти осмотримо околину локалитета, у нади да се у микропонимији очувао неки траг из антике. Око 5 км јужно од Коловрата, са исте стране Лима, при врху Велике Жупе у чијем је дну Коловрат, запажамо село (или заселак) *Думљани*.²²⁰ Из турског дефтера Херцеговине 1475/7. сазнајемо да је место под тим именом доста старо: попис га бележи као село *Думљани*.²²¹ Облик са *-мљ-* по свој прилици рефлектује једно колебање у изговору *мн/мл* (или *мњ/мљ*), које се може проследити на низу временски блиских примера.²²² Сасвим је вероватно да топоним *Думљани* < *Думљани* стоји у некој вези са супстратним *Дувно* и *Думно*,²²³ у XV веку *Δ8μνo* < *Δ8μ-но*,²²⁴ од античког имена града *Delminium*, *Delminum*, гр. Δελμίσιον,

²¹⁹ Уп. Rospond, *Polud. sl. nazwy...* стр. 94 и даље; Skok I стр. 706—7.

²²⁰ Војановски, *op.cit.* стр. 112. У селу се налазе илирске гробне хумке (id.ib.). Положај према топогр. карти, секц. Пљевља 2, где стоји *Dumjani* (sic!), али *Dumljansko Brdo*; данас и *Думљани* (према Aličić, *op.cit.* стр. 597, nap. 1579). Како није унето у *Именик naseljenih mesta u SFRJ* из 1985, насеље се можда данас рачуна као заселак неког суседног села (Виницке?).

²²¹ Aličić, *op.cit.* стр. 517.

²²² Од XIV до XIX в. у северозападној Србији и североисточној Босни имамо облике *Тамлава*, *Тамла*, *Рамле*, где *-мл-* стоји за првобитне групе *-т(ь)н-*, *-в(ь)н-* (**tmьnь*, **ovьnь*): А. Лома у Зборнику Шесте југословенске ономастичке конференције, Београд 1987, стр. 161—2.

²²³ Вук, *Рјечник* 1818 s.v.

²²⁴ Даничић I стр. 276. Могло би се чинити да локатив 8 *Дљмни* (са очуваним сонантним *д*!), према 8 *Д8мнѣ* (где је прелаз *д*—*у* већ извршен), предаје другачији облик, по палаталној промени **Ддљњи* (ном. би било **Ддљње*), који би одражавао античку варијанту топонима са *-i-*: *Delminium*. Но увид у споменик где је облик

Δελμίνιον и сл.²²⁵ Глас *-н-* словенског облика сведочи да су Словени затекли варијанту имена *Delminium*;²²⁶ изостанак ликвидне метатезе код коренског *el*, за разлику од *Pelva* > *Плѿва* > *Плѿѿва* потврђује запажање, да је *-e-* и у *Delminium* и у варијанти етнонима *Delmatae* поред *Dalmatae* — чије је главно место Делминиј био и чије се племенско име очито своди на исти корен као тај топоним — заправо вокал *a* ослабљен у ненаглашеном положају,²²⁷ какав произлази и из словенског нагласка *Думно*, док поређење са *Ulcinium* > стрп. *Љцинь* > дијал. *Оцињ* = Улцињ, казује да је *-i-* у *Delminium* било кратко и, вероватно, такође ненаглашено, што претпоставља позноантички (још илирски?) нагласак на задњем слогу: **D^olmińō-* > *D^olmińō* > *Думно*.²²⁸

Дљмни два пута потврђен, повељу босанског краља Стјепана Дабише 1391—95. (објавио је П. Анђелић у *Radovi ANUBiH XXXV, Obj. društ. n. 12, Sarajevo 1970*, стр. 285—8) очитује икавизме као вирџни, на вири, те и овде треба претпоставити икавски рефлекс јата у локативу непалаталне промене **Длмнѿ* > *Длмни*; исто важи за облик 8 Длмни Даничић 1.с.). Нови локатив на *-у* стоји иза записа *Vdumro* = у *Думну* повеље из 1444. (Динић, *op.cit.* стр. 217: у многим случајевима та повеља завршним *-o* предаје сх. локативно *-у*). Недвосмислен је акузатив на *Длмто*; уп. и придеве у латинским документима XIV—XV в. *Delmensis, Dulmensis, Dumnsensis* (А. Мајер, *op.cit.* I стр. 118—9).

²²⁵ Антички помени сабрани код Мајер-а 1.с.

²²⁶ В. горе нап. 222.

²²⁷ Да је *delm-* секундарно у односу на *dalm-* увидео је још Mommsen, *CIL* III, стр. 280; следи му Н. Крахе, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925, стр. 63, указујући да се првобитни вокализам *dalm-* јавља и у месаском. Други преокрећу тај однос ради етимологије која етноним и топоним тумачи албанском речју *delmë* „овца” (Hahn, Tomaschek, Maier *op.cit.* II стр. 36—38). Maier *id.* стр. 132, не поричући да је у начелу илир. *e* пред *l* секундарно у односу на *a*, претпоставља да је *al* > *el* могло код неких, па и код ове основе, изазвати колебање у обрнутом правцу: *el* > *al* (!). Друго, не много убедљивије објашњење наводне промене *el* > *al* романским развојем предлаже Skok I стр. 377). У међувремену је Р. Катичић довео у питање тада готово општеприхваћену везу *Delminium* : *delmë*, показавши да Страбон VII 5,5 не глосира индиректно овај топоним као „овчје пашиште”, како се то раније мислило: Жива антика 15 (1965) стр. 61—62. Тиме су оснажене етимологије које полазе од *dalm-*, не толико стара Bugge-ова, која ову основу повезује са алб. *djalë* „дечак” (по Мајер II стр. 37—8), колико новија Будимирова: *dal-m-* : гот. *dal-s*, сл. *dolъ* итд. (Зборник у част Александра Белића, Београд 1937, стр. 61 и д.), коју је недавно оснажила Љ. Црепајац, поредећи још грч. *θαλάμη*, сх. (супстратно?) *думача* итд.: *Onomastica Jugoslavica* 5 (1975) стр. 65—66. У прилог првобитности *dalm-* иде и Eichler-ово везивање *Dalmatae, Dalmatia* > стрп. *Дламоць* (Даничић I 273) > *Гламоць* (тако још Ст. Новаковић, за њим Црепајац 1.с., уп. Skok I стр. 377—8) са етнонимом *Dalminci*, сл. *Glomaci* на лужичкокрпском подручју од IX века: *Onomastica Jugoslavica* 6 (1976) стр. 71—2. Античко име чини се зрело за поновно разматрање, но овде се њиме можемо бавити само као извором словенских топонима *Думно* и *Думњани*.

²²⁸ Skok I стр. 456—7 узима — као, уосталом, и Крахе, *op.cit.* стр. 46 — исти суфикс у *Delminium* као у *Ulcinium*, тако да би и овде *i* првобитно било дуго, али се скратило у ненаглашеном положају у влат. локативу *Delmini*. Но против таквог иницијалног акцента говоре и словенски нагласак *Думно* и изостанак ликвидне метатезе. Биће у праву Мајер кад разликује два илирска суфикса, *-in(i)o-* и *-in(i)o-* (*op.cit.* II стр. 221).

Вероватна веза топонима *Дувно*, *Думно* < *Delmin(i)um* у Босни и *Думњани* код Пријепоља може се различито тумачити. Са својим обликом етника *Думњани* може бити обичан српски назив за досељенике из Думна=Дувна, настао у средњем веку, можда у доба краља Твртка или херцега Стјепана, када су се оба места налазила у склопу исте државе, Тврткове Босне, односно Стјепанове Херцеговине.²²⁹ Но могуће је да је у античко доба у данашњем пријепољском крају постојало место истоветног, или сличног назива као главни град Далмата, који се до данас сачувао у облику словенског етника **Dǫltnjane* > *Думњани*.

ЗАКЉУЧАК

Наш покушај да у околини двају значајних археолошких локалитета из римског доба откријемо античке остатке у топонимији није нас, додуше, довео до неких поузданих открића, каква се, уосталом, у овој врсти посла једва и могу очекивати, али нам је предочио две занимљиве могућности, да се топоними *Пљевља* (такође *Пљева*) и *Думњани* вежу са античким географским именима *Pelva* и *Delminium* на западу Далмације. Те могућности треба сагледати у светлу неких ономастичких веза између западног и источног дела римске провинције Далмације. Са скраћеницом S. као ознаком муниципија у Коминима доводе се у везу име места *Σαλωνίανα* код Птолемеја²³⁰ и име племена *Siculotae* код Плинија,²³¹ којима на западу, око данашњег Сплита, одговарају топоними *Salona* и *Siculi*.²³² Те античке топономастичке везе чине вероватнијом претпоставку да и две сазвучности које смо ми размотрили одражавају предсловенско стање. То тим пре, што постоји и упадљива сличност у нелатинској антропонимији између Комина и Коловрата с једне стране и епиграфских споменика нађених у Ридеру (дан. Данило код Шибеника) и у горњој долици Цетине с друге стране. На основу тих антропонимских веза Катичић је претпоставио постојање „средњодалматинске именске области“, која би обухватала простор од далматинске обале до средњег Полимља.²³³ Ако је у предримско доба на том простору живело сродно становништво, и топоними *Пљевља*, *Пљева*, *Думњани* могли би

²²⁹ Пажња коју су оба владара поклањала овом делу Полимља очитује се у чињеници да су се обојица крунисали у блиском манастиру Милешеви.

²³⁰ Тако Domaszewski у CIL III 8308.

²³¹ G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965, стр. 59.

²³² Док ове две допуне остају могуће, она коју је предложио још Рамберти (в. горе нап. 77), да би Пљевља била античка *S(ариа)*, и које се зачудо још држи I. Porović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden 1960, стр. 173—4, превазиђена је, јер се место *Sarua* данас на основу епиграфског налаза лоцира код Јајца (Mayer I стр. 293).

²³³ R. Katičić, *Das mitteldalmatische Namensgebiet*, Жива антика 12 (1962) св. 2, стр. 255—292.

бити одраз древног сродства. Но Алфелди узима да су тек Римљани преселили Далмате са запада у насеља код данашњих Пљеваља и Пријепоља, ради рударских радова.²³⁴ У том случају, могли бисмо помишљати на пренос топонима у сеоби римског доба.²³⁵ Да су Римљани заиста селили Далмате као рударе, сведочи име кастела *Δάλματας* које Прокопије бележи у области Ремесијане, данашње Беле Паланке на Нишави.²³⁶ У поречју Тимока се име другог Јустинијановог кастела *Σέτλοτες*²³⁷ може објаснити као вулгарнолатински облик од *Siculotae*²³⁸; топоним можда преживљава у дан. *З(г)лош*.²³⁹ Још да напоменем да се једно село код Олова, познатог рудника у Босни, зове *Солун*.²⁴⁰ Било би

²³⁴ Alföldy I.с. Уп. М. Mirković, *op.cit.* (нап. 1), стр. 103 и д.; Сл. Душанић, *Организација римског рударства у Норичу, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији*, Историјски гласник 1980, св. 1—2, стр. 23.

²³⁵ У том случају име *Думљани* < **Dǔmǔjane* би могло одражавати изведен антички облик **D^e lminiāna*, преко локатива влат. **-iāne*, који би се односио према *Delmin(i)um* као горепоменуто име *Salōniāna* према *Salōna*. Латински топонимастички суфикс *-iāna* био је чест на позноантичком Балкану. Имао је посесивно значење и најчешће су њим изведена имена мањих места (првобитно пољских имања, villa?) од личних имена власника (уп. Јиречек, *Романи...*, Зборн. Конст. Јир. II стр. 18), а овде бисмо имали случајеве извођења ојконима од (макро)топонима, чиме би било означено порекло скупина досељеног становништва.

²³⁶ *Виз извори* I, стр. 63.

²³⁷ *Id.* стр. 65 (у Regio Aquensis).

²³⁸ Грчки нагласак *Σέτλοτες* — механички стављен облику преписаном са латинског предлошка — нема вредности. *Siculōtae* је могло дати влат. (локатив множине?) *Setlotes* променом *i > e*, синкопом кратког ненаглашеног *-i-* и прелазом тако настале групе *cl* у *tl*. Док су прве две промене општероманског карактера, трећа, *cl > tl*, потврђена је само у малом броју западнороманских говора (W. Meyer—Lübke, *Grammaire des langues romanes* I, фрц. превод E. Rabiet-a, Paris 1890, стр. 439). Уосталом, у *Σέτлоτες* прво т место и може бити грешка, уп. следећу напомену.

²³⁹ Ако појемо од потврђеног облика *Setlōte* (ном. мн. са *-ae >* влат. *-e*), он у словенским устима закономерно даје **Sǔlotě* (са јужнословенским упрошћењем *tl > l* и интерпретацијом завршетка *-e* као сл. наставка локатива једине *-ě*). Одатле изведен номинатив **Sǔlotǔ >* **Slot* могао је дати *Злош* у влашком изговору, уп. такво озвучење код словенског топонима *Слај >* *Zlapia*, *Zlab* (I. Jordan, *Toponimia românească*, București 1963, стр. 58), можда и ороним *Злаштина* западно од Неготина (по топогр. карти секц. Неготин 3) од **Слаштина*(?). Злотски Власи тумаче топоним *Злош* тиме, што је наводно један од првих досељеника купио њиву за *золошу* (Милићевић, *Кнеж. Србија*, Београд 1876, II стр. 922—3, нап.): тај назив за монету у румунском гласи, према пољском изговору и *zlot* (Skok III стр. 657), тако да је на прелаз **sl- >* *zl* могла утицати и народна етимологија. Но Милићевић I.с. напомиње да је влашки изговор топонима управо *Zglot*; то може бити секундарно уметање гугурала у групу *sl- >* *zl-*, уп. *žl- >* **žgl-* у јужносл. *žlěbъ*—рум. *jghiab* (Skok III стр. 683), али и рефлекс првобитног *-k-* у *Siculotae*; у том случају, ваљало би Прокопијев облик топонима поправити у **Σέκλοτες*. За античко рударство у пределу Злота уп. Душанић, *op.cit.* стр. 33 (бакар, злато, сребро, гвожђе); и Милићевић *op.cit.* стр. 877 бележи, да ту има гвоздене руде, а на стр. 880 и да се на брду Микуљи више села Злота налазе развалине старог градића — који би могао бити код Прокопија уписани Јустинијанов кастел.

²⁴⁰ *Imenik mesta* s.v.; топогр. карта, секц. Кладањ 3; уп. на секц. Кладањ 4 ороним *Лабун* крај Бионштице узводно од Олова, можда у вези са ант. (*Alvona >*) *Albona >* *Labin* у Истри (уп. Skok I стр. 256).

потребно испитати историјат топонима да се утврди, да ли је то пренесен словенски облик имена главног града Македоније, грч. Θεσσαλονίκη или можда рефлекс од *Salbna*, у вези са поменутиим расељавањем Далмата у рударска подручја, или нешто треће.

Д о д а т н е н а п о м е н е уз поједина имена:

ЗБЉЕВО: J. Svoboda у Profous, *op.cit.* IV стр. 747 пореди овај сх. топоним са неколиким чешким и пољским именима места којима је у основи **stbblo*. Чеш. *Zblow* (1409. *Sblow*) има у старим записима придевски облик (ген. -*ého*) и очито се своди на *stblovy*, уп. са другачијим гласовним развојем *Stéblová* -id. стр. 165. Топониму *Zblovice* у Моравској (Hosák/Šrámek II стр. 784) одговара *Stéblovice* у Чешкој, где Profous IV 165 види патронимичко образовање од личног имена *Steblo* (потврђено само као презиме *Stýblo*). Пољски топоним *Zblewo* у свом данашњем облику се подудара са *Збљево*, међутим, најстарији помен из 1340. гласи му *Stubelow* = *Stýblov*; очито је код њега тек након тог времена уследила дисимилиација *lo* — *wo* > *le* — *wo*, у доба када се *l* и *w* већ изједначило у пољском изговору; код сх. *Збљево* не можемо претпоставити аналоган гласовни развој, те горе указана сметња да се то име заједно са наведеним западнословенским топонимима сведе на **stbblo(wo)* (двострука суфиксација!) остаје.

ЗБУЂЕ: уп. чешке топониме *Zbudov* (на три места), *Zbudovice*, *Zbuzany*, словачки хидроним *Zbudža*, пољско лично име 1204. *Zband* (Profous IV стр. 752—3).

ЗЕБУЋА: уп. чеш. *Zdebuze ves*, *Zdebudice*, пољ. топоним *Zdziebédów*, лична имена *Zdziebód*, 1145. *Sdebud*, 1204. *Zdeband* (Svoboda ap. Profous IV стр. 757).

ИСТИН-ИЋИ, РЗИН-ИЋИ: Ташицки је закључио да у пољском и у другим словенским језицима суфикс -*itjo*- у топонимима осим патронимичког значења којим се исказује порекло становника од заједничког претка може означавати и њихово заједничко порекло из неког другог места (насеља) — W. Taszycki, *Słow. nazwy miejscowe* стр. 30, 32, 47.

ПЉЕВА: име села у Чешкој *Pleva* подударало би се под условом да је *V*-у његовим најранијим записима 1193. *Vplewi*, 1204. *Vplevice*, 1214. *Vplewice* срастао предлог. У сваком случају та паралела не би била пресудна за питање да ли је сх. топоним словенски или није, јер се на тлу Чешке може очекивати исти (у условном смислу речи „илирски“) супстрат као и на северозападном Балкану. Профоусово објашњење III стр. 376 као неизведеног облика личног имена (1406. *Henricum dictum Pleva*) звучи ми неубедљиво.

Aleksandar Loma

ORTSNAMENFORSCHUNG UND ARCHÄOLOGIE

— DIE ANTIKEN FUNDORTE BEI PLJEVLJA UND PRIJEPOLJE UND MÖGLICHE
VORSLAVISCHE ÜBERRESTE IN DER DORTIGEN TOPONYMIE —

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Grundsatz, daß die archäologischen Funde auf Vorhandensein des gleichzeitigen Substrats in der Toponymie dieser Gegend hinweisen, und auch einzelne semantische Inhalte desselben andeuten können, wird auf zwei Ortschaften im Osten der antiken Provinz Dalmatien geprüft, deren voroslavische Namen uns unbekannt bleiben, wo aber durch die archäologische Evidenz wichtige römische Siedlungen bezeugt sind. Es handelt sich um die heutigen Städte Pljevlja und Prijepolje, unter diesen Namen seit des späten Mittelalters bekannt.

Nachdem die Geschichte des Ortsnamens *Pljevlja* ausführlich behandelt ist, werden die Gründe für und gegen die traditionelle Etymologie dieses Toponyms aus skr. *plěva* < urslav. **pelva* „Spreu“ erwägt, und die alternativen Deutungen als Substrat vorgeschlagen: **Plěvje* < lat. *pelvis* „Becken“ > *„(Tal)kessel“ (?), oder eher **Plěv-je* (sc. *pol'e*) „Feld um den Fluß **Pelva* (heute *Čehotina* < aserb. *Těhotina*, im Unterlauf ehemals wohl auch *Brěz'nica*), vgl. in Westbosnien den Flußnamen *Pliva* = *Pljeva* aus dem belegten illyr. *Pelva*. Daneben werden noch drei Ortsnamen aus der Umgebung von Pljevlja betrachtet, die die Schichtung nicht-slavischer Toponymie dieses Gebietes illustrieren: *Zbljevo*, Name eines Dorfes, vermutlich über **szbjevo* aus lat. topographischem Syntagma *sub Jove* (dort ist ein dem Jupiter geweihter Opferstein gefunden), als lateinisches Substrat; *Kričani*, Name einer bergigen Landschaft und eines halblegendären, seiner Herkunft nach wohl voroslavischen Stammes, vielleicht aus lat. *Christiani*, als frühes romantisches Adstrat (mit rom. *ç* aus lat. *stī* gegenüber dem rumänischen *ș*); *Biserka*, Name eines Baches bei dem mittelalterlichen Kloster Sveta Trojica von Pljevlja, aus rum. *biserică* (lat. *basilica*) „Kirche“, als verhältnismäßig spätes Adstrat der walachischen Wanderhirten.

Auch für den ON *Prijepolje* < *Prěpol'e* wird eine Substratetymologie: gr. *περιπόλιον* „Vorstadt“ erwogen, obwohl die Ableitung aus dem Slavischen viel wahrscheinlicher bleibt (**prěd-pol'e* „Vor-Feld“, oder zu *prěpel-ica* „Wachtel“, oder zu *prě-poloviti* „halbieren“). In der Umgebung von Prijepolje hat der Name eines Dorfes *Dumljani* unsere Aufmerksamkeit auf sich gezogen, der in irgendwelcher Beziehung mit dem Ortsnamen in Westbosnien *Duvno* < *Dumno* < *Dłmno* (XIV—XV Jh.) aus illyr. *Delmin(i)um* steht. Die Form des slav. Ethniks auf *-jani* < *-jane* könnte als Bezeichnung für mittelalterliche Umsiedler aus dem Feld von Duvno ins Limgebiet erfaßt werden, sie mag aber auch durch Slavisierung eines antiken **Delminiana*, im vlat. Lokativ auf *-e*, entstanden sein.

Die Möglichkeit, daß die beiden Substratstämme *plěv-* < *pelv-* und *dum-* < *dēlm-*, als solche aus Westbosnien bekannt, parallel auch im Flußgebiet von Drina, an *Čehotina* und an *Lim* vorkommen, kann in Zusammenhang mit der auffallenden Ähnlichkeit im einheimischen Personennamengut der römischen Inschriften zwischen den beiden Gebieten gebracht werden, die R. Katičić veranlaßt hat, eine „mitteldalmatische Namengebiet“ auf ganzem diesem Raum anzunehmen. G. Alföldy nimmt an, daß die Römer einen Teil von Dalmaten aus ihrem Stammesgebiet, vielleicht wegen des Bergbaus, nach Osten der Provinz übersiedelt hätten. In diesem Sinn kann man den Ortsnamen *Saloniana* und den Stammesnamen *Siculotae* im Inneren des antiken Dalmatien — die beide als mögliche Ergänzungen für *municipium S.* bei heut. Pljevlja gelten — gegenüber den Namen des Vororts Dalmatiens *Salona* und der naheliegenden Ortschaft *Siculi*, für weitere Spuren dieser Umsiedlung nehmen, und ihnen auch unsere substrate (?) Toponyma *Pljevlja* und *Dumljani* hinzufügen.